KAZANCIZÂDE EMİN EDÎB EFENDİ (1857-1919)'NİN HAYATI VE *TUHFETÜ'R -RÂŞİD FÎ VAHDEHİ'L-EHADİ'L -VÂHİD* ADLI ESERİ

Eyyup AKDAĞ[*]

Özet

Sivas'ta yetişen Kazancızâde Emin Edîb Efendi, Osmanlı Devleti'nin son dönemine şâhit olmuş Nakşî şeyhidir. *Tuhfetü'r -Râşid fî vahdehi'l-ehadi'l -Vâhid* adlı eseri telif eden Emin Edîb Efendi bu eserinde vahdet-i vücûd inancını izah etmiştir. Bu eser Ankara Milli Kütüphanesi'nde el yazması olarak muhafaza edilmektedir. Kaleme aldığımız bu makale Emin Edîb Efendi'nin hayatını ve *Tuhfetü'r -Râşid fî vahdehi'l-ehadi'l-Vâhid* adlı eserin transkripsiyonunu konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazancızâde Emin Edîb, Tuhfetü'r -Râşid, Tasavvuf, Vahdet-i Vücûd, Varlık.

THE LIFE OF KAZANCIZÂDE EMİN EDÎB EFENDİ (1857-1919) AND HIS WORK *"TUHFETÜ'R -RÂŞİD FÎ VAHDEHİ'L-EHADİ'L – VÂHİD"*

Abstract

Grown in Sivas, Kazancızâde Emin Edîb Efendi is a Nakshi Master (Sheikh) who witnessed the late period of Ottoman era. He inscribed his work - *Tuhfetü'r-Râşid fî vahdehi'l-ehadi'l-Vâhid to examine vahdet-i vucud – the unity of existence.* The work is preserved as manuscripts in the National Library of Ankara. This article reviews Edib Efendi's life and his work *Tuhfetü'r-Râşid fî vahdehi'l-ehadi'l-Vâhid* with its transcription.

[*] Cumhuriyet Ünv. Sosoyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Key Words: Kazancızâde Emin Edîb, Tuhfetü'r-Râşid, Sufism, Unity of Existence, Existence.

1. Kazancızâde Emin Edîb Efendi (1857-1919)'nin Hayatı

Kaynaklarda Emin Edîb Efendi'nin doğum tarihi olarak farklı tarihler zikredilmektedir. İbnülemin[1] ve Pakalın,[2] 1846 ile 1847 tarihlerini zikrederken, Aşkun bu tarihi 1858 olarak zikretmektedir.[3] Arslanoğlu[4] ve Günaydın[5] ise Emin Edîb Efendi'nin doğum tarihini 1857 olarak kabul etmektedir.

Elimizde Emin Edîb Efendi'nin doğum tarihi ihtilafını giderecek resmi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak babası Osman Efendi'nin kendi yazdığı Kur'ân-ı Kerim nüshasının kenarına düştüğü nottan, Emin Edîb Efendi'nin doğum tarihinin hicrî 1274,[6] miladî 1857 olduğu anlaşılmaktadır.

Emin Edîb Efendi Sivas merkez Alibaba Mahallesi'nin Kazancılar Sokağı'nda bulunan baba evinde doğmuştur.[7] Günaydın'ın bildirdiğine göre Emin Edîb Efendi'nin doğduğu ev hayli geniş bahçeli ve görkemlidir.[8]

Emin Edip Efendi'nin müntesip olduğu Kazgancızâde/Kazancızâde ailesinin kökleri, Buhara'ya dayanır. Babası Hâfız Hattat Osman Efendi (ö.1300/1883'den sonra) annesi ise Danabaşzâde Mehmet Efendi'nin kızı Fatma Hanım (ö. 21 Ramazan1283/27 Ocak 1867)'dır.[9]

Erkek evladı olmayan Emin Edîb Efendi'nin Şefika, Azize, Fevziye ve Mediha isimli dört kızı olmuştur. Ancak zevcesinin ismine dâir elimizde hiçbir bilgi yoktur. [10]

---

[1] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1988, c. 4, s. 2131.

[2] Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008, c. 5, s. 102.

[3] Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri,* Kâmil Matbaası, Sivas 1948, s. 195.

[4] İbrahim Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, Sivas Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Sivas 2006, c. 1, s. 284.

[5] Ahmet Necip Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", *Hayat Ağacı Dergisi*, Sayı:18, Sivas 2012, s. 81.

[6] Bu belge yanımızda mevcuttur.

[7] İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 4, s. 2131; Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, c. 5, s. 102; Aşkun, *Sivas Şairleri*, s.195.

[8] Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", *Hayat Ağacı Dergisi*, s. 86.

[9] Alim Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, Sivas 2013 (Basılmamış eser), s.11-13.

[10] Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", s. 81.

Emin Edîb Efendi, Sivas Askeri Rüştiyesi'nde muallimlik, Hukuk ve Ceza dairesinde azalık (üye) ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebusluk olmak üzere üç ayrı resmi görevde bulunmuştur. 1306/1888 tarihinde Rüşdiye-i Askeriye'de ilk resmi görevi olan Farsça öğretmenlik görevine başlamıştır.[11] Bu görevi 1907 yılına kadar sürdürmüştür. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas kayıtlarında, "Sivas Mektebe-i Rüşdiye-i Askeriye" de ilmiyeden Fârisi muallimi olarak görev yaptığı kaydedilmiştir.[12]

Emin Edîb Efendi'nin muallimlik dışında resmi görevlerinden birisi de hukuk üyeliğidir. 1306/1888 Salnâme kayıtlarında Emin Edîb Efendi'nin Ahmed Nazif Efendi'nin başkanlığındaki Hukuk dairesinde aza olduğu görülmektedir.[13] Emin Edîb Efendi'nin diğer resmi görevlerinden birisi de mebusluğudur. O, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 18 Nisan 1912-5 Ağustos 1912 tarihleri ile 1914-1918 yılları arasında iki dönem Sivas mebusu olarak görev yapmıştır.[14]

Emin Edip Efendi'nin resmi olarak yapmayı arzu ettiği görevlerden birisi de Sivas İl Müftülüğü görevidir. Emin Edîb Efendi, mebusluk yıllarına denk gelen 1331/1915 tarihinde, Sivas müftülüğü seçimine katılmıştır. Bu seçim de Abdurrauf Efendi ile eşit oy almıştır. Ancak hakkından feragat ederek Sivas müftülüğü görevini Abdurrauf Efendi'ye bırakmıştır.[15]

Emin Edîb Efendi'nin üstadları arasında Abdullah Hilmi b. Abdurrahman b. Süleyman el-Kırîmî (ö.1305/1888), Abdulkâdir Gulâmî (ö.1303/1886) ve babası Kazgancızâde Osman b. İbrahim (Hâfız Hattat Osman Efendi) (ö.1300/1883'den sonra) yer almaktadır. Babası Osman Efendi, "ilm-i ferâiz"i nazma aktaracak kadar kudretli bir şâir ve kudretli bir âlimdir.[16] Emin Edîb Efendi ilk eğitimini babası Osman Efendi'den almıştır. Osman Efendi'nin tesbit edilen iki eseri mevcuttur. Birisi kendi el

[11] Ebubekir S.Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, Buruciye Yay., Sivas 2008, c. 3, s. 257.
[12] Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, c. 3, s. 257.
[13] Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, c. 3, s. 340.
[14] Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", s. 82.
[15] Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul Tarihsiz, c. 1, s.109.
[16] Bkz. Aşkun, *Sivas Şairleri*, s. 192-193.

yazısıyla yazdığı Kur'ân-Kerim diğeri ise *Nûr-ı fâiz nazm-ı ferâiz* adlı manzum eseridir.[17]

Emin Edîb Efendi'nin Farsça öğretmeni olarak Abdulkâdir Gulâmî (ö.1303/1886) zikredilir.[18] İcâzet aldığı hocası Abdullah Hilmi Kırîmî'dir. Kırîmî'den 5 Şaban 1304/29 Nisan 1887 yılında icâzetini almıştır.[19]

Emin Edîb Efendi, Muhammed Kemâhî (Hacı Şâkir Efendi) (ö.1313/1896), Mehmed Rüşdî (Hâfız Rüşdî el-Erzincânî) (ö.1285/1869), Mehmed Vehbi Hayyat (Terzi Baba) (ö.1264/1848), Abdullah Mekkî (ö.1240/1824) ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827) silsilesine bağlı Nakşî şeyhidir. Emin Edîb Efendi, şeyhi Muhammed Kemâhî'nin 1313/1896 olan vefat tarihinden başlayarak kendisinin vefat tarihi olan 1337/1919 yılına kadar yirmi üç yıl irşad makamında kalmıştır.

Emin Edîb Efendi, 1919 yılında Sivas Kazancılar mahallesinde bulunan evinde vefat etmiştir.[20] Nâşı Alibaba Cami avlusu girişinin sol tarafına defnedilmiştir.[21]

Emin Edîb Efendi'nin tesbit edilen eserleri şunlardır: *Tuhfetü'l-Edîb limen erâde'l-habîb, Tuhfetü'r -Râşid fi vahdehi'l-ehadi'l –Vâhid, Tuhfet-i Hulûsiyye fî usûli'l-ehâdîsi'n-nebeviyye, Evrâd-ı Emin Edîb, Dîvan-ı Emin Edîb ve "Risâle lübbü'l-lüb ve sırru's-sır"*ın Tashîhi.

2. *Tuhfetü'r-Râşid fi Vahdehi'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri

Emin Edîb Efendi'nin telif ettiği *Tuhfetü'r-Râşid fi vahdehi'l-ehadi'l-Vâhid* adlı eseri Ankara Milli Kütüphane'de 06 Hk 2891/3 kayıt numarası ile muhafaza altındadır. Bu nüsha, on sekiz varakdan müteşekkildir. Bu eser, müellif hattı değil, müstensih hattıdır. Eserin sonuna düşülen kayıttan; "Gümüş Muttekizâde Hüseyin Efendi tarafından, Sivaslı Saraczâde Hafız Hüseyin Efendi'nin nüshasından bu eserin 11 Mart 1335 senesinde" istinsah edildiği anlaşılmaktadır.[22]

---

[17] Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", s. 82.

[18] Bkz.Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", s. 81; Aşkun, *Sivas Şairleri,* s. 196.

[19] Abdullah Hilmi Kırîmî, *İcâzetnâme-i Emin Edîb*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Kayıt No:39506, vr. 13b.

[20] Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", s. 86.

[21] Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", s. 86.

[22] Bkz. Kazancızâde Emin Edîb Efendi, *Tuhfetü'r-Râşid fi vahdehi'l -ehadi'l-Vâhid*, Ankara

Emin Edîb Efendi bu risâlenin ismi ve yazım sebebi olarak şu kaydı düşmüştür: *"Bu risâle, tarîkat-ı aliyyenin muhlis ve sâdıklarından, güzel ahlak sahibi, vilayetimizin Adliye Mahkemesi'nde İstinâf Cezâ Reisi olan, Muhammed Râşid Efendi Hazretlerine gönderilmek üzere yazıldığı için Tuhfetü'r-Râşid fî vahdehi'l-ehadi'l-Vâhid olarak isimlendirilmesi uygun görüldü."*[23]

Emin Edîb Efendi'nin bu eserde ilk değindiği konu tevhiddir. Ceviz sembolünden hareketle tevhîd mertebelerini açıklamaktadır.[24] Ona göre tevhid dört mertebeden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci mertebe sırasıyla münafıkların ve Müslümanların genelinin tevhid anlayışıdır. Sıralamadaki üçüncü mertebe, 'tevhîd-i şuhûd', dördüncü mertebesi ise 'tevhîd-i vücûd'dur. [25]

Emin Edîb Efendi'nin tasnifindeki mertebelerinin ilk ikisi, akâid ve kelam kitaplarının konusu olmuş ve bu konu istidlâlî ve nazarî olarak yoğun bir şekilde tartışılmış ve izah edilmeye çalışılmıştır. Tasnifdeki üçüncü ve dördüncü mertebeler ise, kelam ilminin dışında, sûfiler tarafından gündeme getirilen keşf ve ilhama dayanan tevhid mertebeleridir. Bu mertebelerdeki tevhid anlayışı, kelam ilminin akla hitap eden nazari bilgilerinden farklıdır. Sûfînin yaşadığı özel manevi zevki ifade etmektedir.

Tevhîddeki esas gayenin tevhîd-i vücûd/vahdet-i vücûd olduğunu ifade eden Emin Edîb Efendi, tevhîd-i şuhûd/vahdet-i şuhûd inancını ise vahdet-i vücûd inancının alt mertebesi olarak kabul etmiştir. [26]

Emin Edîb Efendi'nin tevhid tasnifinin kaynağı *İhyâu Ulûmiddîn* olduğu görülmektedir. Her ne kadar Emin Edib Efendi'nin tevhid tasnifinin kaynağı İmam-ı Gazâlî olsada Emin Edib Efendi'nin tevhid tasnifi ile Gazâlî'nin tevhid tasnifi arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. İmam-ı Gazâlî, ceviz sempolinden yola çıkarak tevhidi iki kabuk ve bir de öz olmak

---

Milli Kütüphane Kayıt No: 06 Hk 2891/3, vr.55[b].

[23] Bkz. Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.55[b]

[24] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.38[a].

[25] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.38[b].

[26] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.38[b].

üzere üç mertebede mütalaa ederken[27] Emin Edib Efendi, tevhidi dört mertebe olarak tasnif etmektedir.

Emin Edîb Efendi'nin bu eserde değindiği temel konu vücûd/varlık konusudur. Varlık konusunu vahdet-i vücûd anlayışıyla ilişkilendirerek izah eden Emin Edîb Efendi, vücûdu/varlığı hakikati açısından bi nefsihî ve bi zâtihî kâim olup olmaması açısından ikili tasnife tâbi tutar. Ona göre; varlığı kendi zatından olan varlık mevcûddur, varlığı gayra bağlı olan varlık ise mevcûd değildir. Onun ifadesine göre: *"Hay ve Kayyûm'dan başka vücûd/varlık yoktur."*[28]

Sûfilere göre, bi zâtihî kâim (kendiliğinden var) olan vücûd birdir, o da Hakk Teâlâ'nın vücûdudur. Bu vücûd/varlık vâcib, kadîm ve ezelidir. Taaddüd (çoğalma), tecezzî (parçalanma, bölünme), tebeddül (değişme, yenilenme) ve taksim (bölünme) kabul etmez. Onun şekli, sureti haddi yoktur.[29] Emin Edîb Efendi'ye göre *"Gerçekte, Hakk'dan gayrı her mümkün varlık, zâtı ve hakîkatı i'tibari ile adem-i mahz (yok hükmünde) ve ona Hakk'dan vücûdun sirâyeti cihetle mevcûddur. Çünkü her bir mümkün için iki cihet vardır biri nefsine ve diğeri Rabb'isine olan cihettir. Nefsine olan cihetle mâ'dum,*

---

[27] والتوحيد جوهر نفيس وله قشران ...والب
القشر الآول هو ان تقول بلسانك لا اله الاالله وهذا يسمي توحيدا مناقضا للتثليث الذي صرح به النصاري ولكنه قد يصدر من المنافق الذي يخالف سره جهره
القشر الثاني ان لا يكون في القلب مخالفة وانكار لمفهوم هذا القول بل يشمل ظاهر القلب علي اعتقاده وكذلك التصديق به وهو توحيد عوام الخلق والمتكلمون كما سبق حراس هذا القشر عن تشويش المبتدعة
والثالث وهو اللباب ان يري الأمور كلها من الله تعالي رؤية تقطع التفاته عن الوسائط وان يعبد عبادة يفرده بها فلا يعبد غيره ويخرج عن هذا التوحيد اتباع الهوي
"Tevhid, nefis bir cevherdir. Onun iki kabuğu ve bir de lübbü (özü) bulunur. Birinci kabuk; lisan ile "La ilahe illallah" demektir. Hristiyanların kabul ettikleri teslis akidesini bozduğu için buna tevhid diye isim verilmiştir. Bu tevhid, içi dışına uymayan münafıklardan sadır olur. İkinci kabuk; İnsanın kalbinde muhalefet ve "La ilahe illallah"ın manasını inkar etmemesi gerekir. Bilakis, La ilahe illallah'ın kalbin zahirine şamil olması ve onu tasdik etmesi gerekir. Bu inanç avamın tevhididir. Kelamcılar daha önce de geçtiği üzere bu kabuğu bidaatçilerden korumak için gayret sarfetmişlerdir. Tevhidin üçüncü mertebesi özdür. Bu, sebebleri ve iltifatları kaldırarak bütün işlerin Allah'tan olduğunu bilmek, ibadeti yalnız ona tahsis edip başkasına ibadet etmemektir. Hevaya tabi olanlar bu tevhdidin dışında kalır." Bkz. Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, haz. Muhammed Vehbi Süleyman, Üsâme Amûre, Dârü'l-Fikir, Dımeşk 1427/2006, c. I, s.101-102.

[28] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.39[a].

[29] İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, haz. Mustafa Kara, İnsan Yay., II.Baskı, İstanbul 2008, s.12.

Rabb'isine olan cihetiyle mevcûddur ve mademki mümkün nefsi i'tibari ile mâ'dum, Hakk ile mevcûd olunca hakikatte Hakk'tan başka mevcûd olmaz. Ve ondan başka her şeyin ezelen ve ebeden mâ'dum ve fânî olması sâbit olmuş olur."[30]

Varlığı hakikati açısından bi zâtihî kâim olup olmaması açısından ikili tasnife tâbi tutan Emin Edîb Efendi'nin bu tasnifinin kaynağı İmam-ı Gazâlî'dir. Gazali'ye göre; vücûd ikiye ayrılır. Bunlardan biri, varlığı kendi zatından olan, diğeri ise varlığı başkasından olan. Varlığı başkasından olanın varlığı, kendi nefsiyle kâim değil emanettir. Bu varlık zâtı yönünden ele alınınca sırf ademden başka bir şey değildir. Bunun vücûdu ancak başkasına izafetle vardır. Gerçek bir varlığı yoktur.[31]

Emin Edîb Efendi'nin vücûdu/varlığı mümkün ve vâcib olarak tasnifinin Felsefe tarihinde izlerini Fârâbî'nin değerlendirmelerinde görmek mümkündür. Fârâbî'ye göre, Allah vâcibü'l-vücûddur. Buna karşın onun dışındaki bütün varllıklar mümkünü'l-vücûddur.[32] Mevcûd olmayan bir Allah tasavvur edilemez. Bu vasfı ile Allah, zorunlu bir varlıktır. Diğer varlıklar ona izafetle vardırlar. Diğer varlıkların mevcûdiyetleri Allah'a dayanır.[33]

Zâtıyla kâim olmayan varlığı (mümkin varlığı), nefsine ve Rabb'isine olmak üzere iki cihetine vurgu yapan Emin Edîb Efendi, böyle varlığın zâtı cihetiyle mâ'dum, Hakk'a olan cihetiyle mevcûd olduğunu beyan etmektedir. Hakikati açısından bi nefsihî ve bi zâtihî kâim olup olmaması açısından ikili tasnife tâbi tutan Emin Edîb Efendi, i'tibari olarak da varlığı üç kısma ayırır. Emin Edîb Efendi'ye göre; *"vücûdda/varlıkta, üç i'tibar vardır. Birisi, bir şeyin şart kılındığı varlık olan, "vücûd-ı mukayyed"dir. İkincisi, hiçbir şeyin şart olmadığı varlık olan, "vücûd-ı âm"dır. Üçüncüsü ise hiç bir şeyin şart kılınmadığı varlık olan, "vücûd-ı mutlak"tır. İşte Hakk'ın vücûdu,*

---

[30] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.39b.

[31] "والوجود بنفسه ايضا ينقسم الي ما له الوجود من ذاته والي ماله الوجود من غيره وماله الوجود من غيره فوجوده مستعار لا قوام له بنفسه بل اذا اعتبرت ذاته من حيس ذاته فهو عدم محض" Bkz. İmam Huccetü'l-İslam Gazâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, haz. Ahmed İzzet, Fercullah Zeki el-Kürdî, Matbatü's-Sıdk, Mısır 1322, s.18.

[32] Hasan Hüseyin Bircan, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s.120.

[33] Cavit Sunar, *Varlık Hakkında Ana Düşünceler*, Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1977, s.173.

hiçbir şart olmaksızın vücudu mutlaklık üzeredir. Yani vücûdu "min haysü hüve hüve" (O, neyse O'dur.), vücûd-ı hâricî ve vücûd-ı zihnî'den gayrıdır (başkadır). Vücûd-ı hâricî ve vücûd-ı zihnî, vücûd-ı mezkûrun (Vücûd-u Mutlak'ın) çeşitleri ve zılâlindendir (gölgesi konumundadır). Hakk'ın vücûdu "min haysü hüve hüve" Yani hiçbir şartla mutlak ve takyid ile mukayyed olmaz. Küllî, cüzî, âmm ve hâss olmaz. Zâtı üzere zâid-i vahdet ile vâhid ve kesîr olmaz. Zikrolunan eşya, merâtibi ve makâmâtı hasebiyle ona lâzım olur."[34]

Emin Edîb Efendi'ye göre; *"hakikatte/gerçekte gayr/Hakk'tan başkası için vücûd/varlık yoktur. Hakk'tan başka vücûd/varlık zan olunan şey, ancak vehmin istilası ve şeytanın kalb üzerine galebe ve tasallutu sebebiyle yerleşmiş vehim ve hayalden ibarettir."*[35]

Emin Edîb Efendi'ye göre; "vücûdda/varlıkta taaddüd/çokluk tevehhüm etmek, özelliklede, nefsine vücûd/varlık vermek, büyük bir kabahat ve büyük bir günahdır. [36] Emin Edîb Efendi, Hakk'tan başka zan olunan varlığı ortadan kaldırmayı izzet sebebi olarak görmektedir. Bu konudaki düşüncesini manzum olarak şu şekilde dillendirmektedir:

Sebeb-i izzet olur nefy-i vücûd,
Varlığı rif'ate mirkât edemem.[37]

Emin Edîb Efendi'ye göre; *"kâinatta olan her şey ya vehim, ya hayal ya aynaya yansımış görüntü ya da zilâl/gölgeden ibârettir. Tevhîdin aslı, vücûddan şirki/ortaklığı halâs edip, Hakk'tan başka mevcûd görmemekdir."*[38] *"Yani Hakk dışındaki âlem denilen varlığın, vücûd-ı mutlak olan Hakk'a nisbeti, gölgenin şahsa nisbeti gibidir. Yanî zıll/gölge nefsinde ma'dûm/yok olup şahsın vücûdu ile mevcud olduğu gibi, âlem olarak isimlendirilen Hakk'ın dışındakiler, kendi nefsinde ma'dûm olup Hakk'ın vücûdu ile mevcuddur. Bundan dolayı âlem, vehim ve hayaldir."*[39]

Emin Edîb Efendi, varlığı vücûd-ı mutlak ve vücûd-ı mukayyed diye ikiye ayırdığı gibi vücûd-ı hakîkî ve vücûd-ı izâfi olarak da tasnif

---

[34] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.44[b]- 45[a].
[35] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.45[b].
[36] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.46[a].
[37] Yıldız, Kazancızâde Emin Edîb Divançesi, s.119.
[38] Kazancızâde,*Tuhfetü'r-Râşid*, vr.45[b].
[39] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.42[a].

etmektedir. Bu konudaki görüşleri şu şekildedir: *"Âlemin bizâtihî kendisi ile kâim ve her yönden, vücûd-ı Hakk'a mugâyır vücüd-ı hakikisi yoktur. Vücûd-ı hakîkî, Hakk'ın olup, âlem, vücûd-ı izâfi ile mevcûddur. Âlem, Hakk'dan hâriç, kendi nefsi ile kâim ve hak üzere emr-i zâid değildir. Belki zıll/gölge, nefsi ile kâim ve gölge sâhibi üzerine zâid olmayıp gölge sahibi olan şahsın vücûdu ile mevcûd olduğu gibi âlem de aynı şekilde nefsiyle kâim ve Hakk üzere ve emr-i zâid olmayıp Hakk'ın vücûdu ile mevcûd ve Hakk'dan ayrılması ise mümkün değildir."*[40]

Emin Edib Efendi'nin varlığı sınıflandırmadaki şahıs ve gölge temsili, İlk Çağ'ın sistem kurucusu filozofları arasında kabul edilen Platon/Eflatun'un, 'İdeler Nazariyesi'ni akla getirmektedir. Eflatun, mağara örneğinden yola çıkarak, ideler âlemi (hakîki âlem) ile görünüşler âlemini birbirinden kesin olarak ayırmıştır. Ona göre mağaraya yansıyan yansımalar (gölgeler) gerçeklerin kendileri değildir. Gerçekler, ideler âlemidir.[41]

Eflatun, İslam filozofları üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bu tesirden dolayı, İslam filozoflarının görüş ve düşüncelerinde, kaynağın Eflatun olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, görüşlerin benzerliğinden dolayı, İbnü'l-Arabî'nin varlık konusundaki görüş ve düşüncelerinin kaynağı, Eflatun olduğu savunulmuştur.[42] İbnü'l-Arabî uzmanı Afifî, İbnü'l-Arabî ile Eflatun arasında kurulmaya çalışılan fikir benzerliğini hiçbir şekilde kabul etmez. Afîfi'ye göre, İbnü'l-Arabî'nin varlık konusundaki görüş ve düşünceleri kendine has, Eflatun'dan tamamen farklıdır.[43]

İbnü'l-Arabî, hakiki varlıkla gölge varlık arasındaki ilişkiyi şu ifadelerle belirtmektedir: "Âlemin Hakk'a nisbeti, gölgenin şahsa nisbeti gibidir."[44] Emin Edîb Efendi, İbnü'l-Arabî'nin bu görüşünü kabul etmekte, gölgenin şahıstan tamamen bağımsız olmadığını ifade etmektedir.

---

[40] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.42[a].

[41] Kâmıran Birand, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Yay. 3.Baskı, Ankara 1981, s. 55-58; Sunar, *Varlık Hakkında Ana Düşünceler*, s. 75-78.

[42] Bircan, *İslâm Felsefesin Giriş*, s.44.

[43] Bkz. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, haz. Ebu'l-Alâ Afifî, Dâru İhyâi'l-Kübübi'l-Arabiyye 1365/1946, c.II, s.14.

[44] العالم هو بالنسبة الي الحق كالظل للشخص Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, c.I, s.101.

Emin Edîb Efendi'ye göre âlem, esmâ ve sıfatın eseridir. Bu konuda şu beyan da bulunmaktadır: *"Binâenaleyh âlem ve mâsivânın (Hakk'ın dışındakilerin), vücûd-ı hakîki yanında asla vücûdu yoktur. Uzayan gölge şeklinde olan bu kâinât esmâ ve sıfat-ı Hudâ'nın eseridir. Hüdâ, bu kâinâtı, muhtelif esma ve sıfatları ile taayyünât imkânında tecelli etmiştir.*[45]

Tuhfetü'r-Râşid'in kaynakları arasında Şeyhü'l-Ekber İbnü'l-Arabî, İmam-ı Gâzâlî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mollâ Câmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve İsmail Hakkı Bursevî gibi sûfiler yer almaktadır. Emin Edîb Efendi, vücûd/varlık konusunu bu sûfilerin görüş ve düşünceleri doğrultusunda beyan etmiştir.

Nakşî şeyhi Emin Edîb Efendi, *Tuhfetü'r-Râşid*'in son kısmına silsilesini manzum olarak kaydederek eserini tamamlamıştır.

Tuhfetü'r-Râşid fî Vahdehi'l-Ehadi'l-Vâhid

Bismillahirrahmânirrahim

Elhamdü livâhibi'n-ni'am ve's-salâtü alâ nebiyyihi'l-ekrem ve alâ âlihî ve sahbihî zu'l-himem. Emmâ ba'd. Tevhîd lügatta bir şeyin vâhid olduğunu bilip vâhiddir diye hüküm etmeye derler. Ve ıstılahta zât-ı ilâhîyi nisbet ve izâfetten kat' ve tasavvurât-ı efhâm ve tehayyülât-ı evhâm ve izhândan tecrîd etmektir. Malûm ola ki tevhîdin dört mertebesi vardır; nitekim cevizin kışre-i ulyâ ve kışre-i süflâ ile lübbü ve lübbü'l-lübbü olduğu gibi tevhîdin birinci mertebesi kalbi gâfil veyâhut münkir olduğu halde bir kimsenin yalnız lisânıyla "Lâ ilâhe illallâh"demesidir. Münâfıkların tevhîdi gibi.

İkinci mertebesi kelime-i tevhîdin manasını kalbin tasdîk ve iz'ân ve kabul etmesidir. Umûm-i müslimînin tevhîdi gibi. Üçüncü mertebesi nûr-i ilâhi vâsıtası ile bi tarîkı'l-keşf eşyâ-yı kesîrenin vâhid-i Kahhâr'dan sudûrunu müşâhede ederek vahdâniyyet-i ilâhiyyeyi müşâhede etmekdir. Tevhîdin dördüncü mertebesi vücûdda ancak Hakk-ı Vâhid'i müşâhede etmekdir ki, sıddîklar müşâhedesidir. Ve hazarât-ı sûfiyye radiyallâhü anhüm bu şuhûda fenâfi't-tevhîd tesmiye ederler.

[45] Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.42[a].

Tevhîdin birinci mertebesi sâhibini ancak dünyada seyf ve sinândan muhâfaza eder. Nitekim cevizin kışre-i ulyâsının cevizi muhâfaza için bir müddet üzerinde bulunması gibi. Ve ikinci mertebesi sâhibini dünyada seyf ve sinândan muhâfaza eylediği gibi o itikat üzere vefât eylediği sûrette sâhibini âhiret azabından dahî muhâfaza eder. Nitekim cevizin kışre-i suflâsı kışre-i ulyâsı gibi bî hayır ve bî menfaat olmayıp kışre-i suflâsının menfaati zâhirdir. Çünkü cevizi fesattan muhâfaza ettiği gibi cevizden ayrıldığı halde dahî onunla intifâ' mümkündür. Ammâ kışre-i ulyâsını ocağa bırakılsa itfa-i nâr ve ekser-i duhân gibi ve duhânda terk olunsa tazyik-i mekân gibi münasebetsizliği vardır. Ve tevhîdin üçüncü mertebesinin evvelki iki mertebeye nisbetle nefâseti zâhir ve hüveydâ ise de tevhîdde gâye-i kusvâ tevhîdin dördüncü mertebesidir. Binâenaleyh tevhîdin evveli cevizin kışre-i ulyâsı ve sâni kışre-i suflâsı ve sâlis cevizin lübbü ve râbi' lübb-i mezkûrdan istihraç olan dehen mesâbesinde olmuş oldu. Fefhem.

Eğer suâl olunursa ki mertebe-i rabi'ânın sâhibi nasıl vücûdda Hakk'dan gayrı bir şeyi müşâhede etmez denilir. Ve semâ ve arz vesâir-i ecsâm-ı mahsûse-i kesireyi müşâhede eylediği halde Hakk'dan gayrı müşâhede etmemek nasıl tasavvur olunur? Ve nasıl kesîr vâhid olur? İşbu suâlin cevabında ehlüllah kaddesellâhu esrârahüm hazarâtı buyururlar ki, bir şey bir nevi' müşâhede ve bir nevi' i'tibar ile kesîr olur ve diğer müşâhede diğer itibar ile vâhid olur. Nitekim Zeyd'in rûh ve cesed ve etrâf ve 'urûk ve ihşâsına ve 'ızâmına iltifat olunursa kesîr ve eğer insaniyetine nazar olunursa bir insandır vâhiddir.

Çok vakit olurki insan bir şahsı müşâhede ederde em'â ve urûk ve etrafının kesreti ve rûh ve cesedi ve a'zâsının tafsîlâtı hatırına bile gelmez. İşte bu vecihle müşâhede eden 'ayn-ı cem'îde ve kesrette mültefit olan tefrikadadır.

Bunun gibi taht-ı vücûdda herne ki var ise gerek Hâlık ve gerek mahlûk her biri için i'tibârât-ı adîde ve müşâhede-i kesîre-i muhtelife vardır ki bir i'tibar ile vâhid diğer i'tibâr ile kesirdir. Ve bu bazısının kesreti bazı âharın kesretinden eşeddir. Kâle Huccetü'l-İslâm el-İmâm el-Gazzâlî radıyallâhü anhü: "Leyse fi'l-vücûdi gayruhû lienne'l-gayra hüve'l-lezî yetesavvaru en yekûne lehû bi nefsihî kavvâmün ve mislü hünâ li gayrin

lâ vucûde lehû bel hüve muhâlün en yûcede iz el-mevcûdu'l-muhakkak hüve kâimun bi nefsihi ve mâ leyse lehû bi nefsihî kavvâmün feleyse lehû bi nefsihî vücûdun bel hüve kâimun bi gayrihî fe in u'tibira zâtühû velem yeltefit ilâ gayrihî lem yekun lehû vücûdun elbettete ve inneme'l-mevcûde hüve kâimün bi nefsihi ve'l-kâim hüve'l-lezî lev kudira adem-u gayrihi yani mevcûden fe in kâne ma'a kıyâmihî bi nefsihi yekûmu bi vucûdihî ve vucûdi gayrihi fehüve kayyûmun velâ kayyûmun illâ vâhidun velâ yetesavvaru en yekûne gayra zâlik fe izen leyse fi'l-vücûdi gayru'l-Hayyi'l-Kayyûm ve hüve Vâhidu's-Samed. İntehâ.

Yâni vücûdda Hakk'tan gayrı bir vücûd yoktur. Zîrâ gayr odur ki onun için bi nefsihî kavvâm tasavvur oluna. Böyle bir gayrın ise vücûdu yok belki mümteni' ve muhâldir. Çünkü mevcûd denilen bi nefsihî kâim olandır. Bi nefsihî ve bi zâtihî kâim olmayan şey bi nefsihi mevcûd dahî değildir. Belki gayr ile kâim ve gayr ile mevcûddur. Ve eğer şey-i mezkûrun zâtına i'tibarı olunup gayra iltifat olunmazsa elbette onun için vücûd yoktur. Mevcûd ancak bi nefsihî kâim olan şeydir. Ve bi nefsihî kâim odur ki gayrın ademi farz olunsa kendisi mevcûd kala. Ve eğer kendisi bi nefsihî kâim olduğu gibi gayrın vücûdu dahî onun vücûduyla kâim olursa ona kayyûm denir.

Binâenaleyh vücûdda Hayy ve Kayyûm'dan başka vücûd yoktur. Ve kâle eydan fi'l-*İhyâ*: "el-mümkin fi haddi zâtihî hâlikün dâimen". Ve kale fi'l-*Mişkâti'l-Envâr*: "Terakkâ el-ârifûn min hakîkı'l-mecâzi ilâ zirveti'l-hakikati feraevhâ bi'l-müşâhedeti'l-ayâniyye ennehû leyse fi'l-vücûdi illellâh ve innahâ külle şeyin hâlikun illâ vechehû lâ innehû yesîru hâliken fi vaktin mine'l-evkâti bel hüve hâlikün ezelen ve ebeden."

Yani İmâm-ı Gazâlî rahimehullâh Hazretleri *İhyâ-i Ulûm*'unda buyurdular ki mümkin hattı zâtında dâima hâliktir. Ve *Mişkâtü'l-Envâr*'ında dahî buyurdular ki ârifler hakîk-i mecâzdan zirve-i hakîkata terakkî buyurup vücûdda Allah'tan başka bir mevcûd olmadığını ve Hakk'tan gayrı her şeyin değil bir vakitte belki her şeyin ezelen ve ebeden fânî ve hâlik olduğunu müşâhede-i 'ayâniyye ile müşâhede edilir demektir.

Ve fi'l-hakîka Hakk'tan gayrı her mümkin zâtı ve hakîkatı itibari ile adem-i mahz ve ona Hakk'tan vücûdun sirâyeti cihetiyle mevcûddur. Çünkü her bir mümkin için iki cihet vardır; biri nefsine ve diğeri rabbisine

olan cihettir. Nefsine olan cihetle ma'dûm rabbisine olan cihetle mevcûddur. Ve mademki mümkin nefsi itibari ile ma'dûm ve Hakk ile mevcûd olunca hakikatte Hakk'tan başka mevcûd olması ve ondan başka her şeyin ezelen ve ebeden ma'dûm ve hâlik ve fânî olması sâbit olmuş olur.

Nitekim imâmün müşârün ileyhi yine *Mişkâtü'l-Envâr*'ında buyurur: " Ve'l-vücûdu yenkasimu ilâ mâ lişeyin min zâtihî ve ilâ mâ lehû min gayrihî ve mâ lehu'l-vücûdu min gayrihî mevcûdun müsteârun lâ kavvâmün lehû bi nefsihi bel izen u'tibirat zâtühû min haysü zâtihî fehüve adem-i mahzın ve innemâ hüve vücûdün min haysü nisbetihi ila gayrihî ve zâlik leyse bi vücûdin hakîkiyyin fe'l-mevcûdu el-Hakk huvallâhu sübhâneh."

İmâmü müşârün ileyhin hakîkî mecâzdan zirve-i hakîkate terakkî eyleyen ârifler buyurduğu hazarâtı sûfiyye der ki: Onlar akîkatte Hakk'tan başka mevcûd yoktur derler öyle müşâhede ederler. Ve bu mümkinâta mecâzen mazhariyyet alakasıyla mevcûd ismini ıtlak ederler. Çünkü onlar derler ki vücûd-i hakîkî yâni mevcûd bizzât birdir. Ve me'a zâlik o vücûd-ı hakîkî 'ınde't-tecellî ihtilât ve hulûlsuz mümkinâtta zuhûru ile cemî'ı mümkinât mevcûd üzere münbesıttır. İşbu mümkinâtın o vücûd-ı hakîkîye taalluku bâkî oldukça mümkinâta alâka-i mazhâriyetiyle mecâzen mevcûd ismi ıtlak olunur. Ve eğer taalluk-ı mezkûr münkatı' olursa ne hakîkaten ve ne mecâzen mevcûd ismi ıttak olunmaz. Ve alâ külli hâlin mümkinâtın kendinden vücûdu yoktur.

Binâenaleyh mümkinâta hakîkatan mevcûd denilmez. Belki mümkinât hakîkatte ezelen ve ebeden ma'dûm ve Hakk'ın tecellisi ile mevcûddur. Lâkin mümkinât âlemin vücûdu iki tecelli beynindedir. Âlem her anda ma'dûm ve mevcûddur. Ve vücûdu tecellî vâridi ile tecellî râcı'ın beynindedir. Cemî'-ı kâinât bir anda var görünür yine o anda yok olur. Fakat her anda yoklukla varlık müteâkıb eylediğinden her şeyin varlığı hiss ile idrak olunurda o anda yokluğu idrak olunmaz. Bu ecelden her şeyin varlığı ile mütemâdî olur zan ederler. Âlem, nefsinde ma'dûm olup tecelli-i Hakk ile mevcûd olduğundan Şeyh-i Ekber radıyallâhu anhu hazretleri *Fusûs*'unda: "Ve sûretü'l-âlemi lâ yümkin zevâlü'l-Hakk'ı aslâ" buyurdu. Yani âlemin sûretinden Hakk'ın zevâlı aslâ mümkün değildir. Zîrâ Hakk

sûret-i âlemden tecellî ile a'râz eylese sûret-i âlem mün'adim olur. Ve ona sûret-i âlem ıtlak olunmaz.

Binâenaleyh âlemin sûreti ona rûh mesâbesinde olan Hakk'ın vücûdu ile bâkî ve Hakk'ın tecellî ile ve Hakk'ın ondan i'râzı ile fânidir. Fefhem fe innehû dakîkun. Bundan fehm olundu ki sen ve mevcûd sûrette görünen eşya-yı sâire fi'l-hakîka mevcûd değilsin. Belki gayr ile yani Hakk ile kâim ve Hakk ile mevcûdsun. Ve eğer Hakk'ın ademi farz olunsa sen mevcûd olmazdın.

Binâenaleyh sen ve mümkinât-ı sâire hakîkatte mevcûd değilsin. Belki mevcûd sûretinde ma'dûmsun. Mevcûd-u hakîkî ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'dur. Ve ondan başka bir mevcûd yoktur. "Lâ ilâhe illallâh" Lâ mevcûde illallâh demektir. Buna meşâyıh-ı sûfiyye rahimehumu'l-lâhü hazarâtı fenâ-u nefs ile tabir ederler ki zâkir nefsinden ve cemî'-ı mâsivâdan fâni olup Hakk'tan başka bir mevcûd görmemektir.

Ammâ makâm-ı fenâya vâsıl olmayanlar iki fırkadır; bir fırkası kendilerinin vücûdunu isbat edip ma'bûdu bi'l-Hakk'ın vücûdunu inkâr ettiler. Bunlar a'mâlardır ve illet-i amâ her iki gözlerinde mevcûddur. Şu cihetleki tahkîkan sâbit ve hakîkaten mevcûd olan Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd Hayy ve Kayyûm'un nefî ve inkârî ve bu nefî ve inkarda da iktisâr etmeyip hakikaten ma'dûm olan nefislerini isbât ettiler. Halbuki hakîkatte nefî ettikleri sâbit ve mevcûd ve isbât ettikleri menfî ve ma'dûmdur. Çünkü onlar kendilerine vücûd verip mevcûd zan ettiler. Hâlbuki kendilerininde bir vücûd var ise îcâd olundukları cihettendir. Yoksa mevcûd oldukları cihetten değildir.

Binâenaleyh vücûdda mevcûd ve feth-i cîm ile mûcedden başka bir şey yoktur. Mevcûd ile mûced beyninde ise fark-ı 'azîm vardır. Mevcûd Hakk'dır. Mûced min haysü hüve hüve bâtıl ve ma'dûmdur. Mevcûd Kâim ve Kayyûm'dur. Mûced helik ve fânidir. Kâle'llâhu Teâlâ: "Küllü men aleyhâ fân ve yebkâ vechü rabbike zü'l-celâli ve'l-ikrâm." Diğer bir fırkası dahî Hakk mevcûdun vücûdunu inkar etmeyip Hakk mevcûddur derler. Fakat sâlifü'l-beyân hakîkaten fânî ve hâlik olupta mevcûd sûrette görünen eşyanın vücûdunu isbat edip Hakk'tan başka mevcûd-ı âhar isbat ederler. İşbu fırka-i sâniye ashâbı imtisâli evâmir-i ilâhiyye ve ittibâ-i süneni Muhammediyye ile tehzîb-i ahlâk ederek çeşm-i basîretlerini tezyîn ve

tekmîl ederlerse Hakk'tan başka isbat etmiş oldukları mevcûdatı noksan pezîr olmaya başlar. Ve eğer şu vecihle sülûklarına devam ederlerse mahv derecesine gelir. Böyle böyle mâsivâ denilen şey bi'l-külliyye nazarlarından müzmahil olup Hakk'tan başka bir şeyi görmez olurlar. Ve tevhîdleri nâkıs iken kemâl bulur.

Elsine-i enbiyâ-i 'ızâm üzere Cenâb-ı Hakk'ın inzâl buyurmuş olduğu kütüb-i mukaddese-i ilâhîyye 'uyûn-ı basireti tahdîd ve tekmîl eder. Birer kemâl-i manevi olduğu gibi enbiyâ-i 'ızâm salavâtullâhi aleyhim ecme'în efendilerimiz dahî birer kemâl-i hakîkattir ki 'ıbâdullâhı tevhîd-i mahza davet için ba's ve irsâl buyurulmuşlardır.

Tevhîd-i mezkûrun tercümesi "Lâ ilâhe illallah" ve hakîkat manası Hakk'tan başka mevcûd görmemek demekdir. Nazar ile ki Cenâb-ı Celîl Müte'âl celle ani'l-misâl hazretleri illet-i gâye-i mecmû'-ı âlem Habîb efendimize: " Vescüd vakterib" mısdakınca habibim bana yakın olmayı benden iste buyurduklarında o sultânı'l-mukarrabîn Cenab-ı Râsûl-i Rabbi'l-âlemîn hazretleri dahî secdelerinde "E'ûzü bi 'afvike min 'ıkâbike ve e'ûzü bi rızâke min sehatıke ve e'ûzü bike minke lâ uhsî senâen aleyke ente kemâ esneyte alâ nefsike" buyurdular.

Yani Sultân-ı taht-gâh-ı levlâke (s.a.v.) efendimiz müşâhede-i ef'âl mertebesinde ancak Cenâb-ı Hakk'ı fâil bilip "E'ûzü bi 'afvike min 'ıkâbike" buyurdular ki fiilinden fiiline istiâzedir. Sonra müşâhede-i ef'âlinden fânî olup masâdir-i ef'âl olan müşâhede-i sıfata terakkî buyurduklarında "E'ûzü bi rızâke min sehatıke" buyurdular bunu dahî tevhîdde noksan bilerek müşâhede-i sıfât makamından müşâhede-i zâta terakkî buyurup "E'ûzü bike minke" buyurdular. Bu makamda ne ru'yet fiili ve ne ru'yet sıfatı olmayıp hemen kendisinden kendisine firardır.

Fakat bunda da kendisini fârrün ve müste'îzün ve müsennî görmekle onu dahî tevhîd-i Hakk'ta naks ad ederek " Lâ ühsî senâen aleyke" kavl-i şerifi ile müşâhede-i nefsden fânî "ve ente kemâ esneyte alâ nefsike" nazmıyle müsennî ve senâ aleyhi Hakk olduğu ve Hakk'tan başka bir mevcûd olmadığını beyan buyurdular.

Lakad künte dehran kable en yenkeşife'l-gatâ
Ühâlüke ennî zâkirun leke şâkirun
Felemmâ ezâe'l-leylü esbahtü şâhiden

Bi enneke mezkûrun ve zikrun ve zâkirun
Tercüme li muharrara:
Bir zaman içre idim ben var idi gözde hicâb
Seni zâkir sana şâkir sen olursun meşkûr
Çün sabah oldu gidip leyl diğeri yok bildim
Sen imissin irâde zâkir zikir ve mezkûr

Ve sâdât-ı sûfiyyeden Şeyh-i Ekber Muhyiddîn el-Arabî hazretleri radıyallâhu anhü buyururlar ki: "İ'lem enne'l-ma'kûle aleyhi sive'l-Hakk ev müsemme'l-âlemi hüve bi'n-nisbeti ile'l-Hakk'ı kemâ ez-zıllü li'ş-şahsı." Yâni sivel-Hakk ve yâhut âlem denilen şeyin vücûd-ı mutlak olan Hakk'a nisbeti zıllın şahsa nisbeti gibidir. Yâni zıll nefsinde ma'dûm olup şahsın vücûdu ile mevcûd olduğu gibi sivâ-yı Hakk ve müsemmâ-yı âlem dahî kendi nefsinde ma'dûm olup Hakk'ın vücûdu ile mevcûddur. Binâen alâ zâlik âlem mütevehhim ve mütehayyildir.

Ve âlemin nefsiyle kâim ve mevcûd ve min külli'l-vücûh vücûd-ı Hakk'a mugâyır bir vücüd-ı hakikisi yoktur. Belki vücûd-i hakiki Hakk'ın olup âlem vücûd-i izâfi ile mevcûddur. Ve âlem Hakk'tan hâriç olup kendi nefsi ile kâim ve hak üzere emr-i zâid değildir. Belki zıll nefsi ile kâim ve zü'l-zıll üzere zâid olmayıp sâhib-i zıll olan şahsın vücûdı ile mevcûd ve ondan infikâkî mütehayyel olduğu gibi âlem dahî nefsiyle kâim ve Hakk üzere ve emr-i zâid olmayıp Hakk'ın vücûdu ile mevcûd ve Hakk'dan infikâki mümteni'dir. Binâenaleyh âlem ve mâsivânın vücûd-ı hakîki yanında asla vücûdu yoktur. Ve bu kâainât şeklinde olan zilâl-i memdûde esmâ ve sıfat-ı Hudâ'nın âsârıdır ki esmâ ve sıfat-ı muhtelife ile mecâli-i taayyünâtta tecellî etmiştir. "Velâ mevcûde fi'l-hâkîkati illâ hüve."

Nazım

Âyine-i saht âlem u hod-râ bâd nemûd
Aks-i cemâl û'st nihân u ʿıyân ki hest
Çün hüsn-i û be-nakş-ı cihân kerd cilvei
Zâhir numûd in heme kevn u mekân ki hest
Gû nâm u gû nişân zi gayr u kocâ'st gayr
Bâ râst zâhir ez-heme nâm u nişân ki hest

Bunu böyle beyandan sonra şeyh-i müşârün ileyh buyurur ki: "Fe-a'rif ayneke ve men ente vemâ hüviyyetüke vemâ nisbetüke ile'l-Hakk'ı ve

bimâ ente âlemün ve sivâ." Yani gayb-ı ilâhîde sâbit olan 'aynını bil ki Hakk'ın şu'ûn-u zâtiyesinden bir misal ve onun malumatı sûretinden bir surettir. Ve sen 'ayn-ı sâbitenin hususunda zâhir olan Hakk'ın vücûdusun. Ve senin Hakk'a nisbetin mukayyedin mutlaka ve zıllin şahsa nisbeti gibidir. Ve sen hüviyyet ve hakikatın itibari ile çeşitli Hakk taayyünün ve ihtilaf-ı heyetin çeştiyle âlem ve sivâ ve gayrısın.

Ve kezâlik Şeyh-i Ekber radıyallâhu anhü hazretleri âlemin Hakk'a nisbetini Fasl-ı Tevhîd de beyan edip buyurur ki: Fe nisbetühû limâ zahara min suveri'l-âlemi nisbetühû er-rûhu'l-müdebbir bir sûrettedir. Yâni Hakk'ın suver-i âleme nisbeti sûreti müdebbir olan rûhun sûrete nisbeti gibidir. Yâni mezâhir-i âfâk ve enfüsde Hakk'ın zuhûru ve cesedin rûh ile kıyâmı gibidir. Tahkik budur ki rûh kendi cevheri ve tecerrüdü ve âlem-i ervâh-ı mücerrereden olduğu hasebiyle bedene mugâyır ve ona taalluk tedbîr ve tasarruf ile müteallıktır ve bi zâtihî kâimdir. Ve devam ve bekâsında bedene muhtaç değildir. Lakin âlem i şehâdete göre beden onun sureti ve kemâlâtı ve fevâsetin mazharı olmakla rûh bedene müştakdır. Ve ondan münfek değildir. Ve mutlakın mukayyede serayânı gibi sâridir. Sereyân hulûlî ve civârî gibi değildir. Nitekim hayvan-ı nâtık manası cemî' efrâd-ı insâniyede zuhûr etmiştir. Me'a hâzâ sereyân ve hulûl yoktur. Bu makam mezâlık-ı akdâmdandır. Mükâşefeye muhtaçtır. Bundan fehim olundu ki cesed ile rûh arasında min külli'l-vücûh mugâyırat yoktur. Biribirlerinin min cihetin aynı ve min veçhin gayrıdır. Ve Hakk ile âlem dahî böyledir. Yâni mevcûd-ı hakîkî birdir ki 'ayn-ı vücûd-ı Hakk ve heste-i mutlaktır.

Ve ol zât-ı vâhid sıfât-ı müte'addide vâsıtasıyla ve merâtibte ve tecelliyât-ı münkesira ve taayyunât-ı müte'addide itibari ile kâh hakka'l-yakîn cevheriyye-i müteayyene ve kâh hakâyık-ı arazıyyeye tâbia görünür. Ammâ min haysü'l-hakîka birdir ki asla müteaddid ve münkesir değildir. Ve bu 'ayn-ı vâhid taayyünât ve takayyüdât-ı mezkûreden tecerrüd ve ıtlâk hasebiyle Hakk'dır. Ammâ taayyünâtta görünmek vâsıtasıyla hâsıl olan taaddüd ve tekessür hasebiyle halktır âlemdir.

Binâenaleyh âlem zâhir-i Hakk'dır ve Hakk bâtın-ı âlemdir. Âlem zâhir olmadan 'ayn-ı Hakk idi. Ve Hakk zâhir olduktan sonra 'ayn-ı âlem oldu. Belki fi'l-hakîka bir hakîkattır. Zuhûr ve butûn evveliyyet ve

âhıriyyette onun niseb ve itibarâtıdır. Hüve'l-evvelü ve'l-âhirü ve'z-zâhiru ve'l-bâtın.

Kemâ kâle Mevlânâ Câmî kuddise sırrıhû es-sâmî
Hakk râ müşmir-i hased ez-âlem zîrâ ki âlem
Der-hakkest u hakk- der-âlem haber-i âlem nîst
Der-şekli tebân reh-zen-i âşık hakkest
Lâ belki ʿınân der-heme âfâk-ı hakkest
Çîzi ki bûd zi rû-yı takyîd-i cihân
Vallahi ki heme zi vech-i ıtlak hakkest

Bunda işaret vardır ki cemî'-ı eşyaya hüviyyet-i ilâhiyye sırrı sâri olmakla fi'l-hakîka emr-i vâhiddir. Zîra hüviyette taaddüt yoktur. "Hüvallâhüllezî lâ ilâhe illâ hüve." Zâhirde kesret-i esmâ ve sıfât ile taaddüd görünmek hüviyyet cihetiyle vahdete münâfi değildir. Zîra taaddüt taayyünden nâşidir. Taayyünâtın taaddüdü ise vahdet-i müteayyeni kadh etmez. Mesela zevciyyet ferdiyyete mütenâfî iken taht-ı adede dâhildir. Bir sâlik ki bahr-ı vahdete duhûl edip istiğrâk-ı tâm ile cemî'-ı eyniyât ve taayyunâtı giderirse hakikatte yakazasını zuhûr edib rûzını kesretten dûr ve kayd-ı tefrikaden âzade olur. Bu makamda eşya gözüne görünmez olur. Nitekim bir kimse hiddet ile şemse nazar edip sonra eşyaya iltifat eylese tefrika-i basardan eşyayı göremez. Ve belki her yerde âfıtâbı görür.

Ammâ mücerred-i kütüb ve rasâilin menba'ı ve efvâhiden ahzı sebebi ile hüviyet-i insan hüviyyet-i Hakk ve sırrı sırr-ı mutlaktır. Ve bu bir kimse "Ene'l-Hakk " derse kâfir olur. Zîra ol mananın hakîkati mükâşefe tarıkıyla kendine malum olmadığı cihetle davası taayyün ve teşahhusa dâir olup Hakk Teâlâ ise taayyün ve teşehhusdan münezzehtir. Ve eğer ki taayyün ve teşahhus dahî Hakk'dır bâtıl değildir. Fe-a'rif.

Der-refʿı hıcb gûş ne der-cemʿ-ı kütüb
Kez cemʿ-ı kütüb ayn-şeved refʿ-ı hicb
Der-tayy-i kütüb kocâ bûd neş'e-i hub
Tayy-i güher heme râ vaʿd-ı ilellahi ruteb
Ârif-i ân bâşed ki ez-aynuʿl-ʿıyân
Her çi bîned-i Hakk der u bîned-i ʿıyân

"Fe sübhânellâhi men leyse lizâtihî hafâun illa'z-zuhûr velâ livechihî hicabün illa'n-nûr." Ve *Rûhu'l-Beyân* sâhibi İsmail Hakkı kaddese sırrahû buyurmuşlardır ki: Halk mâsivallâhı isbat ve nefy etmekte dört kısım üzeredir. Bir kısmı itibaren ve hakikaten mâsivâyı isbat ederler. Yâni mâsivâ dedikleri Hakk'ın gayrıdır. Ve vücüd-ı Hakk'a mügâyır vücûd ile mevcûddur derler. Bunlar ulemâ-i mahcûbundur. Ve bir kısmı dahî itibaren ve hakîkaten nefy ederler. Yâni mâsivâ dedikleri ne hakîkaten ne itibaren mevcûd değildir derler. Bunlar ârifûn-ı mükâşifundur. Ve bir kısmı dahî hakîkaten nefy ve itibaren isbat ederler. Yâni mâsivâ zıll-ı Hakk'dır derler. Zîrâ mâhiyât-ı mümkine üzerine vaki' olan vücûd-ı nefsi vücûd ve hakîkat-i vücûd değildir. Belki zıll-ı vücûd ve suret-i vücûddur.

Bir şeyin sûreti ise kendisinin 'aynı değildir. Mirâtta olan sûret ve vech-i arzda olan zıll gibi. Fakat mahcûblar hakîkatta mümkinâtı mevcûd kıyas eder, nefsü'l-emirde ise hakîkaten ma'dûmdur ve vücûd-ı zıllî ile mevcûddur. Ve ol vücûd-ı zıllî vücûd-ı Hakk ile kâimdir. Zıllın zûzıll ile kıyası gibi. Yoksa arazın cevhere ve yâhut sıfatın mevsûf ile kıyası gibi değil. Binâenaleyh hakîkatta vücûd Hakk'ın vücûdudur ki vücûdu vaciptir. Bunlar müşâhidûn mu'âniyyûndur. Ve bir kısım mâsivâyı hakîkaten nefy ve itibaren isbat eder. "Velâkin müşâhidûn mu'âniyyûn" gibi zıll-i Hakk'dır diyemezler belki 'ayn-i Hakk'dır derler. Bunlar muhakkıkûn vâcidûndur. Lakin bu makâm mezâlik-i akdâmdandır. Hakîkatle mütehakkık olmadıkça fehmi güçtür ve kemâl-i su'ûbettendir. "Leyse fi'd-dârı gayruhû diyârun" "Ve inneme'l-kevnü hayâlün.Ve hüve Hakk'un fi'l-hakîka" diyenleri ekfâr etmişler ve böyle demeyi mezheb-i vücûdiyye ile temezhebe haml etmişler.

Nitekim ilm-i kelâmda niceleri sâdât-ı sûfiyye hakkında çok cerh ve ta'n yazmışlardır. Ve biri dahî Muhyiddîn Arabî radıyallâhu anhu hazretlerinin: "Sübhâne men azhare'l-eşyâe ve hüve 'aynühâ" cümlesidir. Hâlbuki maksûd cemî'-ı eşyaya sârî olan vücûd-ı mutlak hasebiyle 'aynıdır demektir. Yoksa taayyün ve teşehhus hasebiyle demek değildir. Zîrâ hâze'l-mevcûd ile vücûdun mâ beyninde fark vardır. Me'a hâze't-teşehhus dahî Hakk'dır. Zîrâ bâtıl-ı mutlakdan hâricdir. İntehâ

Câmî Fermâyed

Hadîs-i müşkil serbest muğlak

Ki der-kevn u mekân kesî nîst haber-i Hakk
Hakîkat-ı vâhidest u vahdet-i û
Bûd merd-i muhakkık râ muhakkak
Velâkin zi ihtilâfât u ʿıbârât
Gehî bâşed mukayyed gâh mutlak

Malum ola ki sâdât-ı sûfiyyenin Hakk'a vücûd-ı mutlak dedikleri tâife-i vücûdiyyenin zâhib oldukları vücûd-ı 'âm değildir. Belki vücûd-ı 'âm vücûd-ı zihnî vücûd-ı hârici ve vücûd-ı mutlakın zılâlindendir. Zîrâ vücûdda üç itibar vardır. Biri şart-ı şeydir ki vücûd-ı mukayyeddir. İkinci bi şart-ı lâ şeyindir ki vücûd-ı 'âmdır. Üçüncü lâ bi şart-ı şeydir. İşte Hakk'a vücûd-ı ıtlâkî bu itibar üzeredir. Lâ bi şart-ı şey-i vücûd. Yâni vücûd min haysü hüve hüve. Vücûd-ı hârici ve vücûd-ı zihnînin gayrıdır. Belki vücûd-ı hârici ve vücûd-ı zihni sâlifü'l-beyân vücûd-ı mezkûrun envâ' ve zılâlindendir. Ve vücûd min haysü hüve hüve yani lâ bi şart-ı şeyin ıtlak ve takyidi ile mukayyed olmadığı gibi küllî cüzî 'âm ve hâs ve zâtı üzere zâid vahdet ile vâhid ve kesîr olmaz. Belki eşya-yı mezkûre merâtib ve makâmâtı hasebiyle ona lazım olup mutlak mukayyed küllî cüzî 'âm ve hâs vâhid kesîr olur. Vücûd-ı mutlak 'İnde's-sûfiyye bir hakikattir ki cemî'-ı mevcûdatı muhît ve mevcûdâttan her biri onun muhîtıdır. Ve hiçbir mevcûd ona müşârik ve müşâbih değildir. Vücûd-ı mutlak mevcûddur ve vücûdu dahî vaciptir. Lâkin mevcûdiyyeti zâtı üzere zâid ve vücûd ile mutttasıf olmasıyla olmayıp belki nefs-i vücûd olmasıyladır.

Mevcûdât-ı sâirenin vücûdu ise zâtı üzere zâid olup onunla mevcûddur. Ve vücûd-ı mutlak bi nefsihî kâimdir. Ve kıyamında gayra muhtaç değildir. Belki cemî'ı mâ'adâ kıyâmında ona muhtaçtır. Kendisi hakîkatte zatı ve ondan mâ'adâsı ona nisbetle sıfat menzilesindedir. Ve vücûddan başka eşyanın mevcûdiyeti ehl-i zâhirin za'm eylediği gibi eşyanın vücûdu ile muttasıf ve vücûdun ona ârız olmasıyla olmayıp belki eşyanın vücûda ârız ve vücûdun onlarla muttasıf olmasıyladır. Ve bunun hakîkisi budur ki lafz-ı vücûdî kâh husûl ve tahakkuk manasına ıtlak ederler. Bu mana üzerine vücûd-ı ma'kûlât sâniye kabilindendir ki hâriçte onun beraberinin hiçbir emri yoktur. Belki taallukta mâhiyete ârız olur. Nitekim muhakkıkîn hükemâ ve mütekellimîn mahallinde bu manayı tahkik etmişlerdir. Ve kâh lafz-ı vücûdı ıtlak edip şol hakîkatı karar ederler

ki onun varlığı zâtından ola. Ve bâkî mevcûdât onunla vücûda gele ve fi'l-hakîka hâriçte ondan gayrı mevcûd olmaya. Bâki mevcûdât zılâl gibi ona ârız ve onunla kâim ola. Nitekim kümmel-i kübarâ-yı ârifin ve 'uzamâ-yı ehl-i yakîn zevk ve meşrebleri buna şehâdet eder. Binâenaleyh vucûd ismini Cenâb-ı Hakk'a ıtlak etmek manayı sâni üzeredir manayı evvel üzere değildir.

Nitekim Mevlânâ Muhakkık Câmî kuddise sırruhû es-sâmî hazretleri buyurur.

Rubâʿî

Hestî be-kıyâs akl-ı ashâb-ı kuyûd
Haber-i ârız-ı aʿyân u maʿânî ne-nemûd
Lâkin be-kâşifât erbâb-ı şuhûd
Aʿyân-ı heme ʿârızına u maʿrûz-ı vücûd

İşte buraya kadar zikir olunan tafsilattan malum oldu ki hakikatta ve gayr için vücûd yoktur. Ve vücûd-ı gayr zan olunan şey ancak kuvve-i vehmin istilâsı ve şeytanın kalb üzerine galebe ve tasallutu sebebiyle rusûh ve istikrar bulmuş mevhûm hayalden ibarettir. Kemâ kâle el-Câmi kaddese sırrahû:

Küllü mâ fi'l-kevni vehmün ev hayâlün
Ev 'ukûsün fi'l-mirâyâ ev zılâl

Ve aslı tevhîd dahi budur ki şirk-i vücûddan halâs olup Hakk'tan başka mevcûd görmemektir. "Vücûdun zenbi velâ yükâsü aleyhi zenbün âhar" mefâdınca vücûdda taaddüd tevehhüm etmek gayra ve husûsan nefsine vücûd vermek kabahat-i 'azîme ve zenb-i kesirdir denilmiştir. Bunda vücûddan murad rûhun cisme taallukundan sonra hâdis olan eniyyet ve taayyündür ki vâcibu'l-izâle olan bu vücûd ve bu varlıktır. Yoksa vücûd-ı hârici değil belki vücûd-ı hâriciyi zikir olunan vücûdu izâle edinceye kadar muhafaza lazımdır. Zîrâ "Nefsüke matıyyetüke fe'r-fak bihâ" mısdakınca menzile ve vusûle matıyyedir. Ve bu vahdet-i vücûda kâil olmadık mükâşefe yoktur.

Ve vahdet-i vücûda kâil olan ehlüllâhın kelâmından fehm olunan mana budur ki vücûd birdir ziyade değildir ve ol vücûd Hakk'ın vücududur. Hakk'ın vücûdundan gayrı bir şeyin vücûdu yoktur. Ve bu kesret-i kevniyyede görünen cemî'-ı kâinâtın varlığı ondandır. Ve o zât-ı

vâhidden gayrı bir mevcûd yoktur. Âlem dedikleri onun varlığının alâmetidir. Nitekim künûzun vücuduna tılâsım alâmet olduğu gibi. Ve bu manaya nazar edenler elân her şeyin hâlik görürler. Ve vücûd-ı mutlakı müşâhede ederler nitekim "Kanellâhu ve lem yekun me'ahû şeyün" hadis-i şerîfi tilavet olunduk da seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî kaddese sırrahû hazretleri "elân kemâ kân" buyurdular.

Beyt

Ân kân hüsn bûd ve bi nûri ez cihân nişân
Velân in arafte alâ mâ aleyhi kân

Binâenaleyh eşya vücûd râyihasını istişmâm etmemişlerdir. Ve bu cümle eşya ile var olan yine evvel var olandır. Cenâb-ı Kâdir-i Mutlak kemâl kudretiyle kendi varlığını sana ve bana ve efrad-ı âlemden her ferde i'tâ eyledi. Sen ve ben senlik ve benlik ile birbirimizden seçilip mümtâz olduk. Ve her birimiz başka başka müteayyen olduk. Ve ol taayyün içinde levâzım-ı taayyün vücûdumuzu kesîr ve noksan etmeyip her ne lazımsa o zât-ı mutlak i'tâ eyledi. "Ve a'tâ külle şeyin halkahu sümme hedâ" fehvâsınca her birimize isti'dât-ı ezelîmiz muktezâsınca hidâyet eyleyip perdû vücûduyla nûr-ı hidâyetin bahş ve i'tâ buyurdu. Bunu böyle bildikten sonra yine kendi varlığımıza itina eyleyip senlik ve benlik ortasında Hakk'ın varlığından başka vücûd vardır kıyas edip bir kimse ol vücûdu tahsil etmek için sa'y eylese ve mazâhir-i enfüs ve âfâkta mütecellâ olan Hakk olduğunu bilmese abes yere zahmete giriftâr olur.

Ve amma kendimizden ol varlığı nefy ve selb edip vârı varlığı zat-ı vâcibü'l-vücûda vermek ve ona teslim olup kendimizi yok yerine tutsak ve ol teslim ile yokluk içinde devamda olsak bize Hakk'ın varlığı bir vecihle zâhir olur ki ol varlık tükenmez vüs'atinin nihâyeti ve feshının takliti olmaz. Ve ol bir meydan-ı vahdettir ki onda kesret-i kevniyyenin zahmeti olmaz. Ve madem ki kendi varlığımızı görmedikçe onda bize mezâhim yoktur. Ve Hakk'ın varlığı içinde bâkî oluruz.

Mesnevî

Dil-i ârif şinâsâ-yı vücûdest
Vücûd-ı mutlak û râ der-şühûdest
Vücûd-ı tevehhüme hârest u hâşâk
Birûn-ı endâz ez-hod cümle râ pâk

Çû tû birûn şodî û ender âyet
Be-tû-yı tû cemâl-i hod nümâyed

Nitekim şârih-i Mesnevî İsmail Ankaravî rahimehullâhu hazretleri buyururlar ki: Tâlibân-ı Hakk iki kısımdır. Bir kısmı hîni bulûğundan ölünceye kadar şeriata ve tarikata zâhib olurlar lâkin eğer rûhâni ve eğer cismani her ne mertebeye erseler Hakk'ı ondan hâriç bilip tenzîh ederler. Ve Hakk'ı bunlardan a'lâ bir mertebede ve yahut bilâ mertebe zan ederler ve tûl-i dirrâz talepte bulunur. İşbu itikadda olan kimselere tarîk-ı müstetîle sahipleri denir. Ve bir kısmı dahî Hakk'ın inayeti ve mürşidin himmeti ile tarika sülûk eyledikde vahdet-i vücûd ona münkeşif olur "Fe eynemâ tüvellû fesemme vechullâh" sırrını bulur.Ve her makamda ve her yerde ve her şeyde Hakk'ı mütecellâ görür.

Cümle bu cihân ol sanemin vechidir el-Hakk
Ger mescid ü ya deyr ya puthâneye baksam

İşbu tâifeye tarîk-ı devriyye sahibi denilir. Şeyh-i Ekber kaddesellâhu sırrahü'l-ethar hazretleri bu makam münâsib buyururlar: "I'lem enne sâhibe tarikı'l-müstetîli mâilün an maksûdihî hâricün an tarikı'l-i'tidâli li ennehû la yeral Hakk'a fi'l-mezâhiri bel yetevehhemü enne matlûbehû hâricün an hâzihi'l-mezâhiri fe yeteharrekü bi'l-hareketi'l-müstetîle li'l-vusûli ileyhi ve maksûduhû me'ahû ve hüve lâ yeş'uru fe hüve sâhibü hayâlin ve gâyetuhû ileyhi felehû min ve ilâ vemâ beynehümâ ve emmâ sâhibü'l-hareketi't-devriyye felâ bidâyete fi sırrıhî velâ nihâyete lehû li ennehu yüşâhidü'l-Hakk'a fi külli'l-mazâhiri'ruhâniyyeti ve'l-cismâniyyeti dünyaviyyen kane ev uhraviyyen kemâ câe fi'l-Muhammediyye lev delleytüm bi hablin le hebeta 'ala'llâhî fshbir ennallâhe fi bâtını'l- arzı ey âlemi'l-ecsâm kemâ ennehû fi bâtıni's-semâ ey âlemi'l- ervâh ve hüve bi külli şeyin muhit" İntehâ

Yâni Ey Tâlib-i esrâ-rı tarikat! Bil ki tarik-ı mustetîl sâhib-i maksûdundan gayra ve hayale mâildir. Ve tarik-ı i'tidalden hâriçdir. Zîra Hakk'ı mazâhirde görmez. Belki matlubunu mazâhirden hâric tevehhüm eyler. Ve maksûduna vusûl için hareket-i mustetîle ile hareket eyler. Halbukimaksûdu kendi ile biledir fakat bilmez. Kendisi sâhib-u hayal olduğu gibi gâyesi dahi hayaldir. Onun için min ve ilâ ve min ile ilâ nın mâbeyni vardır. Yani bidâyet ve nihâyet ve bu ikisinin mâ beyni vardır.

Şiir

A'zamu mâ lakıytü min elemi'n-nevâ
Kurbe'l-habîbi vemâ ileyhi vusûl
Ke'l-'îşi fi'l-beydâi yüfeddıluhâ el-uzemâu
Ve'l-mâü fevka zuhûrihâ mahmûlün
Ve kâle Mevlânâ Celâleddîn Rûmî kuddise sırrahû:
Ey sûfî-i sâfî ki hudâ mîtalebî
Kûri eğer ez hûyiş cüdâ mîtalebî
Derkûsin dilim-i çenîn haber mîâyed
Sertâ kuddemet menem çerâ mîtalebi

Ammâ hareket-i devriyye sâhiblerinin seyrinde bidâyet ve nihâyet yoktur zira onlar rûhânî ve cismânî dünyevî ve uhrevî her mazharda Hakk'ı müşâhede ederler. Nitekim Muhammedîler hakkında Cenâb-ı Fahr-i âlem (s.a.v.) hazretleri "Lev delleytüm bi hablin le hebeta 'alallâhi" buyurdu. Ve bununla haber verdi ki Cenâb-ı Hakk bâtın-ı semada yâni âlem-i ervahda olduğu gibi bâtın-ı arzda yâni âlem-i ecsâmda dahî hâzır ve mevcûddur. Ve o Allah herşeye muhîttır. Binâenaleyh Hakk her şeyi muhit ettiğini bilip gören kimsenin müşâhedesi ve sulûku devriyye olur.

Malum ola ki 'ınde'l-mutasavvıf sulûk tehzîb-i ahlakdır. Yani sâlik efâl ve akvâl ve ferâiz ve nevâfil-i 'amâl ile mücellâ ve müzeyyen olmaktır. Ve kendi varlığından geçip Hakk'ın varlığıyla var olmakdır. Ve her an ve zamanda basar ve basîretle mahbûbuna murâkıb ve nâzır olmaktır. Çünkü gerek âlem-i hissî ve misâlî ve gerek âlem-i ervâh ve maânîde iddiâ ki münasib-i mahbûb-ı hakikatinin bir sûreti ve her sûrette bir hakikatı olur. Binâenaleyh sâlik cemî'-ı eşyada vücûd-ı mutlakın zuhûruna murâkıb olmak lazımdır. Ve şu vecihle sâlik olanların gönüllerine envâr-ı maârif tâli' ve hakâik-ı eşya kemâ hiye kalplerine münkeşif ve lâmi' olur.

Mevlânâ Câmî kuddise sırrahû hazretleri *Kitâb-ı Levâyıh*'ında buyururlar ki cemî'-ı merâtib-i kevniyyede zâhir olan her cemâl ve kemâl onun cemâlî ve kemâlî pertevindendir. Her kimde bilmek var onun bilmekliği eserindendir ve her nerede görmek var onun görmekliği zuhûrundandır. Ve bi'l-cümle her kemâl-i hakîkatde onun sıfatıdır. Üç kemmiyet ve ıtlaktan tenezzül buyurup hakîkî cüziyyet ve takayyüd de tecellî etmiştir ki cüzîden külle yol alasın ve kayıttan ıtlaka yüz tutasın.

Yoksa cüzî külden mümtaz bilip mukayyed ile mutlakdan geri kalmayasın. Gerektir ki sa'y edesin ve kendini nazardan kaldırasın ve bir zâta teveccüh ve ıkbâl ve bir hakikate kemâl-i iştigâl gösteresin ki cemî'-ı derecât-ı mevcûdât onun mücellâ-i cemâlî ve merâtib-i kâinât onun mirât-ı kemâlidir.

Ve bu nisbet ve bu uslûb üzere ol kadar mudâvemet göstermek gerektir ki katre-i cânın ol deryaya karışa ve zerre-i vücûdun ol nazardan kalkıp hakîkat-ı âfitâbe kavuşa. Yani eğer kendine teveccüh etmiş olsan yüzün ol zâtı bî-cûne tutmuş olasın. Ve eğer kendi kendine tabir etsen ol vücûd-u mutlakdan tese'ur etmiş olasın. Ve işbu nisbet-i şerîfeye bir vecihle sa'y ve kûşiş lazımdırki hiçbir vakitte ve hiçbir halde bu nisbetten hâlî olmayasın. Gerek gelmekte ve gerek gitmekte yemekte ve yatmakta ve bi'l-cümle harekât ve sekanâtta hâzıru'l-vakt olmak lazımdır ve belki sâlik a'dâd-ı enfâsına vâkıf olmak gerektir ki gaflet ile taşra ve yahut içeri bir nefes alıp vermeye.

İntehâ

Der huzûru dost beher cânib-i nazar gördün hatâset
Ben zamân-ı hâzır nişîn ey dilki cânân nâzırset

Bahtiyar ol kimse ki ehlüllâhın sözlerine iman ve kelamlarını tasdik ede. Ve mehmâ emken onların gittiği yolda gide. Kâle Şeyhu'l-Ekber li ibnihî:"Allah Allah aleyke yâ büneyye izâ raeyte ehaden ya'tekıdü ve yü'minu bi kelâm-i hâzihi't-tâife ve iltemes minhu'd-duâe fiinne düaehüm müstecâbün" Yani Şeyhü'l-Ekber kuddise sırruhulazhar hazretleri mahdûm-i mükerremelerine nasihat babında buyurdularki aman oğulcağızım bu tâife-i sûfiyyenin kelâmına iman ve itikad eden zevât-ı muhteremelere müsâdif olduğunda onlardan dua iltimas eyleki 'ındellâhi onların duası müstecabtır.

Ve İmâm-ı Gazâlî kuddise sırruhû hazretleri dahî İhyâ-i Ulûm'unda kitâbu'l-ilimde bazı ârifînden naklen buyururlar ki: "Men lem yekün lehû nasîbun min haze'l-ilmi ehâfü aleyhi sûe'l-hâtimeti ve ednâ nasîbin minhu et-tasdîku ve bihî teslîmun li ehlihi." Yani işbu ilimden nasibi olmayanların sûe'l-hâtimesinden korkarım buyurmuşlardır. Ve ednây-ı nasîbi ilmî tasdîk ve ehline teslim olmaktır. Ve ilm-i mezkûru tasdîk ve ehline teslim olmamak onların zevkından mahrumiyete bâisdir. Nitekim İmam-ı Gazâlî

kuddise sırruhulâlî yine mevzı-i mezkûrede: "Ve akallü 'ukûbeti men yünkirehû enlâ lâyezûku minhu şeyen," buyurmuşlardır.

Nazmü Muharriruhû Edîb

Lebin bu âşık-ı bîçâreye şarâb söyler
Ruhun bu tûti-i güftâra kand-i nâb söyler
Sırrını anlamaz aşkın füsürde dil-i vâiz
Eğerçi pîr-i muğân onu bâb bâb söyler
Rumûz-ı aşkı ne bilsin esîr-i bend-i şikem
Hakîkatı ne bilir o hadîs-i hâb söyler
Teşnelikden kurumuşdur zebânı ammâ kim
Yine susuzlara ahmak salâ-yı âb söyler
Girye addeder içmez suyu gümüş kabdan
Gümüşü bulsa içer su gibi gülâb söyler
Nedir bu dünya için buğz u kîn ki pâk-sîret
Bu huylu âdeme insân demez devâb söyler
Mâr-ı mâhî gibi olma ya mâhî ya mâr ol
Bırak nifâkı be âdem bunu kitâb söyler
İzâle eyle aradan vücûd-ı mevhûmun
Ki âgahân-ı hakîkat ona serâb söyler
Âşıkın maksadı ancak rızâ-yı mâşûkdur
Ki ehl-i aşk ne sevâb ü ne de âzâb söyler
Mescid ü meygede birdir nazar-ı aşkda Edîb
Bunu âkil ne bilir âşık-ı harâb söyler[46]

Ey Tâlib-i esrâr-ı hakikat! Bilki evvel âhir zâhir ve bâtında Hakk'ın vücûdundan gayrı bir şey yoktur. Kâle Allâh'u Teâlâ: "Fe eynemâ tüvellû fe semme vechullâh." Ve kâle: "Vallâhu bi külli şeyin muhit." -Mısra- Beher kücâ ne kerem cilve-i cemâl tû bînem.

Beyt

Çeşmi bi küşâki cilve-i dildar
Mütecelliyest ez der u dîvâr

---

[46] Alim Yıldız'ın transkripsiyonundan istifade edilmiştir. Bkz. Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, s.111.

Ne ben varım ve ne sen varsın ve nede mahlûk var. Cümlesi Hakk'ın vücûdu Ve varlığının pertevidir. Ve cümle mahlûkun varlığı fânî ve hayaldir. Gölgenin hakîkaten vücûdu ve varlığı ve hareket sâhibinin ve aynanın içinde görünen sûretin asâleten vücûdu ve varlığı nâzırın olduğu gibi bütün âlemin varlığı Hakk'ındır. Kendini arada var zan edip şirkte kalma kendinden fânî olki Hakk'la bâkî olasın.

Tâlib-i tevhîd râ bâye ber kadem ber lâzûn
Ba'de ezân der âlem-i vahdete dem eze'l-ezden
Gevher-i vuslat yine ummân-ı mahviyettedir
Bil nedir takdim lâ te'hîrlü'l olan murâd
Eğer böyle bilip dâire-i şeriatta mücâhid
Nevâfil-i ibâdât ile mukayyed olsan

Ol vakit kulağında işiten gözünde gören dilinde söyleyen elinde tutan ayağında yürüyen Hakk olur. Kemâ verede fi'l-hadîsi'l-kudsi: "Lâ yezâlü abdî yetekarrabü ileyye bi'l-nevâfili hatta uhıbbuhû feiza ahbebtühû küntü sem'uhû ellezî yesme'u bî ve basaruhu'l-lezi yebsaru bî" el-hadis. Ve kâle Allâh'u Teâlâ: "Vemâ rameyte iz rameyte velâkinnallâhe ramâ" 'Inde'l-meşâyıh bu makâma kurb-i nevâfil derler. Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhû hazretleri buyurmuşlardırki:"et-Tevhîd iskâtü'l-izâfât" yani tevhîd-i hakîkî izâfâtı ıskâttır. Iskât-ı izâfâttan murâd efâl ve sıfât ve harekâtını Hakk'ta fâni bilip Hakk'ın efâli ve sıfâtını isbat ile kendini aradan çıkarmaktır.

Ey Edîb-i biçâre reftine refîkândır seyrinde bi menzil
Der hâb-ı gurûru tevehhünün ey dil-i gâfil

Gel "Hâsibû enfüseküm kable en tühâsebû" fehvâsınca muhâsebe-i nefs et.

Kıl tevbe seyyiâtına gözler kapanmadan
Vaktiyle gör hesâbını defter kapanmadan

Mevt-i tabiî ile ölmeden mevt-i irâdî ile öl. "Mûtû kable en temûtû" sırrına mazhar ol kendini aradan çıkar.

Çeşmine âyine-i aşkı temâşâgâh et
Ey gönül subh u mesâ seyr-i Cemâlullâh et
Nâtüvân diler isen kim seni cezb etsin aşk
Güher-i Bâbîl'sin onu kendini berk-gâh et

Lâyık-ı devlet-i bâkî olayım dersen eğer
Kendini âlem-i fânîde fenâfillâh et
Bilmeyen mes'ele-i aşkı değildir kâmil
Cehd kıl kendini ol mes'eleden âgâh et[47]

Kesrete aldanma kesrette zuhûr eden vücûd-u vâhide murâkıb ol. "Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'rafe fehalektü'l-halka li u'rafe " fehvâsınca Cenâb-ı Hakk kenz-i mahfî idi. Zuhûr etmek murâd eyledi. Zuhûru kesreti iktizâ etti. Kesret yüzünden zuhûr etti bir yüz iken nice bin yüzden göründü. Mazâhirin kesretine iltifat etme. Ol mazâhirde zâhir olan vâhid-i hakîkiye murâkıb ol.

Nazım

Murâkıb ol ki dem-i aşkdan eser bulasın
O mübtedâya derûnunda bir haber bulasın
Irağa gitme sana gel ki sendedir her şey
Murâkıb ol ki derûnunda sen neler bulasın
Çok olsa şevk o kadar zevk-i vasl olur ki sudan
Ne denli teşne isen lezzet ol kadar bulasın

Murakıp ol ki âfıtâb-ı hakîkat tulû'ede. Ve bu zılâl mesâbesinde olan kâinat nazarından kalka gide gördüğün bir nûr ve bir vücûd ola.

Nûrudur görünen cümle eşyâda
Hakk'dan gayri ne var elhamdülillâh
Sırrıdır bilinen cümle esmâda
Hakk'dan gayri ne var elhamdülillâh
Zâtına zâtıyla tecemmû kıldı
Esmâ vü sıfâtı zuhûra geldi
On sekiz bin âlem nûr ile doldu
Hakk'dan gayri ne var elhamdülillâh
Vechine nice bin nikâb vurundu
İnsân perdesini perde büründü
Yine her zerreden ayân göründü
Hakk'dan gayri ne var elhamdülillâh

---

[47] Alim Yıldız'ın transkripsiyonundan istifade edilmiştir. Bkz. Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, s.158-159.

Gark olur nûruna dîdeler onun
Açıkdır kullara yüzü sultânın
Uyarıgör Hakkı dîde-i cânın
Hakk'dan gayri ne var elhamdülillâh

Ve insân-ı kamil ve ârif-i billâhın sohbetini ganimet bil

Der-vey terbiyet-i ez-pîr-i tarikat-ı büstân
Ki âdmîr ez-bihter ez-illet-i nâdânî nîst
Âlim u âbid u zâhid heme tıflân-ı rehend
Merd eğer hest be-cüz âlem-i rabbânî nîst
Tâʽat-ı ân nîst ki ber-hâk nehy-i pîşânî
Sıdk-ı pîşî âr ki ihlâs be-pîşânî nîst

Ve o sâkiyân-ı vahdetin cürʽalarından neş'e-yâp ve o mahbûbân Hudâ'nın güftâr-ı feyz-âverînden hisse-yâp ol.

Sâkî mey-i aşkı getir âzâdeleriz biz
Sâkiyâ mey-i hâlise üftâdeleriz biz
Biz şimdi garîb-i vatanız merhamet eyle
Yâd-ı ruh-ı dildâr ile dildâdeleriz biz
Bu gülşen-i nâsûtda sayd etmeye çıkdık
Bâz-ı melekûtuz ki ezel-zâdeleriz biz
Hayfâ ki tutulduk bu fenâgâhda dâma
Mey ver nice bu kaydda üstâdeleriz biz
Meysiz yaşanır mı a şâhım söyle bu yerde
Mey ver ki mey-i lütfuna âmâdeleriz biz
Meyhâne-nişîn sâlikiyiz cadde-i aşkın
Yok buğz u riyâ bizde ki dil-sâdeleriz biz
İhlâs ile tutduk eteğin pîr-i muğânın
Bir teşne-i dil suhte-i bâdeleriz biz
Mey ver ki mey-i aşkdır ancak bizlere dermân
Biz tâbi-i aşkız o bize mürşîd-i cânân
Sâkî mey ver kim gül-i hoşbûları gördüm
Kaddim çü kemân oldu dü-ebrûları gördüm
Dağlandı gönül lâle gibi şimdi hazîndir
Şeb başıma dar oldu o şebbûları gördüm
Keşf olsa aceb mi bana ger mağz-ı hakîkat

Gamz etdi bana gamze-i câdûları gördüm
Yek-sû eğer olsa nazarımda iki âlem
Çok mu ki şühûdumda o gîsûları gördüm
Bir şâha kulum secde-gehim hazret-i aşkdır
Mağrûr-ı hevâ olmam o âhûları gördüm
Sa'y eyle gönül zerreni hurşîde ulaşdır
Deryâya erişmek'çün akar suları gördüm
Bî-behre olan aşkdan insân sayılmaz
Bir şem'asız oddur ben o bed-hûları gördüm
Mey ver ki mey-i aşkdır ancak bize dermân
Biz tâbi-i aşkız o bize mürşîd-i cânân
Sâkî mey-i vahdet ile kıl cânımı ihyâ
Kim kalmaya dilde ikilikden eser aslâ
Her yerde görüne gözüme cilve-i dildâr
Her dârda deyyârı kılam seyr ü temâşâ
Eşyâyı müzâhir görem esmâ-yı İlâha
Zâtına müzâhir bilem esmâ-yı serâpâ
Bir şem' yana kim ola gönlüm içi pür-nûr
Bir var görüne gözüme kalmaya dâvâ
Çek dîde-i hod-bînime bir kühl-i hakîkat
Görünmeye gözüme ne dünyâ vü ne ukbâ
Oldu bu alâik bana pâ-bend-i terakkî
Kurtar başın'çün bu alâikden beni zîrâ
Hicrân elemi cânıma kâr eyledi sâkî
Kıl bâde-i vasl ile bu teşne dili irvâ
Mey ver ki mey-i aşkdır ancak bize dermân
Biz tâbi-i aşkız o bize mürşîd-i cânân
Sâkî nice bir derd ü gam u âteş-i hicrân
Vasl-ı leb-i cânân ile kıl cânımı şâdân
Ben dûr olam ağyâr ola makbûl bu mu insâf
Zâgân güle hemdem ola bülbül ola nâlân
Sun o kadehi kim ona atşân idi cânım
Mevcûd değil idi henüz Zühre vü Keyvân
Ol bâdeyi verme kim odur puhte-i engûr

Ol bâdeyi ver kim dedi bir kâmil-i irfân
Ol bâde değildir ki akl dûr ola ondan
Ol bâdedir ondan gelir akla fer ü iz'ân
Ol bâde değildir ki kıla şer' onu tahrîm
Ol bâdedir ondan bulunur dîn ile îmân
Sâkî kadehi sun beni kurtar bu hicâbdan
Meysiz çü rehâ-yâb ola mümkün mü bir insân
Mey ver ki mey-i aşkdır ancak bize dermân
Biz tâbi-i aşkız o bize mürşîd-i cânân[48]

Hâtime işbu sırr-ı tevhîdden behre ve bu seadetten hisse almak murâd edenlere evvelen mühimdir ki itikad-ı ehl-i sünnet ve'l-cemâat üzere mu'tekıd ve ibadât-ı zâhire ile muhkem mukayyed olup ferâiz ile amel ve kurb-i nevâfil ile kendini mukayyed kılıp âsâr-ı server-i dîne iktidâ ve sünen-i seyyidi'l-mürselîne iktizâ hilyesiyle mücellâ olduktan sonra bir sâhib-i irşâdın icâzetiyle "Kelime-i tevhide" ve yahut " İsm-i celâle" hulûs-i kalb ile meşgul olup her defâ ba'dehû işaretleriyle amel göstermek lazımdır ki sırr-ı tevhîd hâlile tulû' edip bi avnillâhi Teâlâ mehâlikden emin ola. Ve illâ mücerred kîl u kâl veyahut resâil-i tevhîd mutâlaasıyla hâsıl olan rusûm-u tevhîd olup sâhibi mekir ve hüsrandan emin olamaz.

Sâdât-ı din ve hüdât-ı erbâb-ı yakîn eğer ki bu sırrın ifşasından tahzir ve bu remzin ilânından tenfir buyurmuşlar isede bu beyandan maksûd ol zât-ı vâcibin cümle eşyayı ihatasına tenbih ve cemî'-ı merâtib-i vücûdda pertev envârının sereyanına telvihdir. Tâki sâlikân-ı âgâh ve tâlibân-ı sâhib-i intibâh hiçbir şeyin şuhûdunda cemâl-i zâttan zâhil ve her sıfatın zuhurunda mütalaa-i kemâl sıfatdan gâfil olmayalar. Ve bu muhtasar bu maksûdu edâ etmekte kâfî ve bu matlûbu ifadede vâfidir.

Münâcât Muharriruhû Edîb
Hudâvendâ bi-hakk-ı ism-i âzam
Bi-nûr-ı seyyid-i evlâd-ı âdem
Şeh-i kevneyn ü âb-ı rû-yı âlem
Rasûl-i ins ü cin kenz-i mutalsam

---

[48] Alim Yıldız'ın transkripsiyonundan istifade edilmiştir. Bkz. Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, s.88-90.

(Seyyidinâ ve mevlânâ Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem)

Bi-sûz-ı sîne-i Sıddîk-ı ekber
Ki odur yâr-ı gâr-ı mihr-i enver
(Seyyidinâ Ebû Bekri's-Sıddîk radıyallâhu anhu)
Bi-hakk-ı Fâris-i meydân-ı merdân
Tarîkin pehlivânı şâh Selmân
(Seyyidinâ Selmânü Fârisî radıyallâhu anhu)
Bi-hakk-ı Kâsım ibn-i ibn-i Sıddîk
Fakîh-i zü'l-meârif ehl-i tahkîk

(Seyyidinâ Kâsım bin Muhammed bin Ebî Bekri's-Sıddîk radıyallâhu anhu)

Bi-şâh-ı safder-i kerrâr-ı Haydar
Cenâb-ı Mürtezâ hurşîd-i ezher
Bi-hakk-ı şem'-i şeb-ârâ-yı hullet
Hüsn-i server gülistân-ı nübüvvet
Bi-hakk-ı serfirâz-ı pâk dînân
Hüseyn ol sadr-ı efvâc-ı şehîdân
Bi-hakk-ı mazhar-ı Hak kutb-ı evtâd
Aliyyü'bni'l-Hüseyn ol Zeynü'l-ubbâd
Mihrâbi'l-kulûb-i zü'l-fezâil
Muhammed Bâkır tahrîr-i kâmil
Bi-hakk-ı kutb-ı Rahmân merd-i fâik
İmâm Ca'fer masdûk-ı sâdık
(Seyyidinâ Ca'fer Muhammedü's-Sâdık radıyallâhu anhumâ)
Bi-hakk-ı Bâyezîd şeyh-i Bestâm
Velîd-i menba'-ı esrâr-ı allâm
(Seyyidinâ Ebû Yezîd Bestâmî kaddesallâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı pîr-i kâmil Hâce Harekân
Karîre oldu ondan ayn-ı devrân
(Seyyidinâ Ebu'l-Haseni'l-Harakânî radıyallâhu anhu)
Bi-hakk-ı Fârmedî pîr-i mükemmel
Zihî merd-i velî zû feyz şâmil
(Seyyidinâ Ebû Ali Fârmedî kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı hâce Yûsuf pîr-i Hemdân
Hakâyık-ı lü'lü' yine ma'den ü kân
(Seyyidinâ Hâce Yusuf el-Hemedânî kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı Hâce Abdülhâlık âlim
Nîm feyz ile oldu şâd u hurrem
(Seyydinâ Abdülhâlik Gücdüvâni kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı Hâce Ârif kân-ı irfân
Odur yenbû-ı râz-ı sırr-ı Yezdân
(Seyyidinâ Hâce Ârif Rivgerî kaddesellâhu sırrahû)
Mahmûd-ı merd-i Hak Encîrfağrevî
Ki odur bu tarîkın zîb ü zîneti
(Seyyidinâ Mahmûd İncîr-i Fağnevî kaddesellahu sırrahû)
Bi-hakk-ı Râmitenî kutb-ı devrân
Onundur şöhreti bunda azîzân
(Seyyidinâ Hâce Ali Râmetinî kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı Hâce Baba-yı Semmâsî
Ki odur mâsivâ-yı hakkı nâsî
(Seyyidinâ Muhammed Bâbâ es-Semmâsî kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı Mîr Külâl-i zü'l-kemâlât
Zihî yenbû-ı envâr-ı füyuzât
(Seyyidinâ Emir Külâl kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı Şâh Nakşbend fahr-i evtâd
Şeh-i bâlâ-nişîn-i sadr-ı irşâd
(Seyyidinâ Bahâüddîn Muhammed b. Muhammed el-Üveysî el-Buhârî kaddesellâhu sırrahû)
Bi-kutb-ı Hak Alâüddîn-i Attâr
Meşâma erer ondan bûy-ı esrâr
(Seyydinâ Muhammed el-Buharî el-Maruf bi Alâuddîni'l-Attar kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı rehber-i dîn Pîr Ya'kûb
Zimâm-ı çarhdır destinde mağlûb
(Seyyidina Yakup el-Çerhî el-Hisârî kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı kutb-ı ebrâr Hâce Ahrâr
Odur miftâh-ı fazl-ı bâb-ı esrâr

(Seyyidinâ Abdullah Semerkandî el-Maruf bi Hâce-i Ahrâr kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı Hâce Zâhid pîr-i dânâ
Kemâl-i zühd ü takvâ ile bâlâ
(Seyyidinâ Muhammed ez-Zâhid kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı matla'-ı feyz-i müeyyed
Siracü'l-milleti Dervîş Muhammed
(Seyyidinâ Derviş Muhammed kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı şeyh-i kâmil merd-i tahrîr
Cenâb-ı hacegî İmkenegî pîr
(Seyyidinâ Hâcegî es-Semerkandi el-Emkenegî kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hurşîd-i sipihr-i ercümendi
Cenâb-ı Hâce Bâkî Nakşibendi
(Seyyidinâ Muhammed el-Bâkî kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı kutbu'l-aktab Pîr Sirhind
Onun feyziyle âlem oldu çün kand
(Seyyidinâ Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı pîr-i âlem gavs-ı kayyûm
Seyyidü'l-urveti'l-vüskâi' Ma'sûm
(Seyyidinâ Muhammed Masum kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı Şeyh Seyfüddîn-i fâzıl
Dürr-i bahr-ı hüner fahrü'l-efâzıl
(Seyyidinâ Seyfeddîn kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı Şeyh Bedevân Nûr Muhammed
Onunla bu tarîk oldu mümehhed
(Seyyidinâ Muhammed Bedvânî kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı pîr-i bihter feyz-perver
Sirâcüddîn Habîbullâh Mazhar
(Seyyidinâ Habibullah Cân-ı Cânân-ı Mazhar kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı Dihlevî-yi pîr-i kâmil
Odur şemsü'l-verâ sadrü'l-emâsil
(Seyyidinâ Abdullah ed-Dehlevî kaddesellâhu sırrahû)

Bi-hakk-ı kutbi'l-irşâd pîr-i sâcid

Ziyaüddîn cenâb-ı şeyh Hâlid
(Seyyidinâ ve Mevlânâ Muhammed Hâlid kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı Mekkî-yi Abdullâh ol zât
Revân-ı matla'-ı menn-i fuyûzât
(Seyyidinâ Abdullah Mekkî kaddesellâhu sırrahû)
Bi-hakk-ı Vehbi Hayyât zeyn-i gülşen
Onun feyziyle âlem oldu rûşen
(Seyyidinâ Muhammed el-Vehbî el-Hayyât el-Erzincânî kaddesellâhu sırrahu)
Bi-hakk-ı Hâfız Rüşdî vü ol şâh
Tarîkın a'lemi bir merd-i âgâh
(Seyyidinâ el-Hâfız er-Rüşdî el-Erzincâni kaddesellâhu sırrahû)
İlâhî bu zevâtın hürmetine
Oların devletine izzetine
Derûnum zeyt-i tevhîdinle yandır
Dil-i cânımı aşkınla uyandır
Edip müstağrak-ı envâr cismin
Şühûdunla mükahhal eyle çeşmim
Ki senden gayriye olmaya nâzır
Göre envârını her şeyde zâhir
Giriftâr etme dâm-ı pür-belâya
Talebkâr etme hubb-ı mâsivâya
Cemî'-i enbiyâ hakkı İlâhî
Cemî'-i esfiyâ hakkı İlâhî
Cemî'-i evliyâ hakkı İlâhî
Cemî'-i etkıyâ hakkı İlâhî
Beni kıl feyz-i cûdun ile memnûn
Koma vâdi-yi mihnet içre mahzûn
Ledünnîden pür eyle câm-ı cânım
Küdûretden safâ bulsun revânım
Rehâ eyle amâ-yı ma'nevîden
Karîr eyle gözüm kühl-i celîden
İlâhî bâğ-ı âmâlim mutarrâ
Ümîdim goncasını eyle rânâ

Ki sensin kâdiye'l-hâcât-ı âlem
Ümid-bahşâ-yı nev-i cinn ü âdem
İlâhî bu Edîb'i eyle dilşâd
Revânın feyz-i aşkınla kıl âbâd[49]

İşbu risâleye tarikat aleyhi muhlisi ve sâdıklarından nâhiye-i hâlî hilye-i mehâmidi'l- ahlak ve evsâf ile mahallâ vilayetimiz mahkeme-i adliye istinâf ceza reisi "Muhammed Râşid" efendi hazretlerine bâ'ıs olmakla ismini *Tuhfetü'r-Râşid fî vahdehi'l-ehadi'l-Vâhid* tesmiyesi münâsib görüldü.

Vallâhu yekûlülhakka ve hüve yehdi's-sebil ve ene'l-fakîr eyyedehullâhül'l-Kadîr Muhammed el-Emîn el-Edîb es-Sivâsî el-arîf bi Kâzgâncızâde ekremehullâhu bi'l-felâh ve's-seâdet

Li seneti isney aşere ve selâse miete ba'de'l-elfi mine'l-Muharrem el-hicreh en-nebeviyye. 1312

Sivaslı Saraczâde Hâfız Hüseyin Efendi'nin nüshasından istinsah edilmiştir. 11 Mart Sene 1335 Gümüş Muttekî Zâde Hüseyin Efendi

Sonuç

Nakşî şeyhi Emin Edîb Efendi, 'vahdet-i vücûd' inancına bağlı bir sûfidir. Emin Edîb Efendi, *Tuhfetü'r-Râşid* adlı eserini vahdet-i vücûd anlayışını izah etmek için kaleme almıştır.

Emin Edîb Efendi, tevhidi, dört mertebe olarak tasnif etmektedir. Ona göre, tevhidin zirve mertebesi 'vahdet-i vücûd'dur.

Emin Edîb Efendi, *Tuhfetü'r-Râşid*'in kaynakları arasında Şeyhü'l-Ekber İbnü'l-Arabî, İmam-ı Gâzâlî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mollâ Câmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve İsmail Hakkı Bursevî'yi zikretmektedir. Bu sûfilerin, vücûd/varlık konusundaki görüşlerini nakleden Emin Edib Efendi, bu görüşleri sentezleyerek vahdet-i vücûd konusunu izah etmiştir. Bu bağlamdan bakıldığında *Tuhfetü'r-Râşid*, vücûd/varlık konusunun işlendiği önemli bir eser hüviyetine kavuşmaktadır. Bu esere önem katan bir diğer husus, şâir olan Emin Edîb Efendi'nin manzum ifadeleriyle konuyu zenginleştirmesidir.

---

[49] Alim Yıldız'ın transkripsiyonundan istifade edilmiştir. Bkz. Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, s.95-98.

Kaynaklar

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul Tarihsiz

Aslanoğlu, İbrahim, *Sivas Meşhurları*, Sivas Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Sivas 2006.

Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Şairleri*, Kâmil Matbaası, Sivas 1948.

Birand, Kâmıran, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Yay. 3.Baskı, Ankara 1981.

Bircan, Hasan Hüseyin, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.

Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, haz. Mustafa Kara, İnsan Yay., İstanbul 2008.

Gazâlî, Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, haz. Muhammed Vehbi Süleyman, Üsâme Amûre, Dârü'l-Fikir, Dımeşk 1427/ 2006.

………., *Mişkâtü'l-Envâr*, haz. Ahmed İzzet, Fercullah Zeki el-Kürdî, Matbatü's-Sıdk, Mısır 1322.

Günaydın, Ahmet Necip, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", *Hayat Ağacı Dergisi*, Sayı:18, Sivas 2012.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *Fusûsu'l-Hikem*, haz. Ebu'l-Alâ Afifî, Dâru İhyâi'l-Kübübi'l-Arabiyye 1365/1946.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1988.

Kazancızâde Emin Edîb, *Tuhfetü'r-Râşid fi vahdehi'l -ehadi'l-Vâhid*, Ankara Milli Kütüphane Kayıt No: 06 Hk 2891/3.

Kırîmî, Abdullah Hilmi, *İcâzetnâme-i Emin Edîb*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphane Kayıt No:39506.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.

Sunar, Cavit, *Varlık Hakkında Ana Düşünceler*, Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1977.

Yıldız, Alim, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, (Basılmamış eser), Sivas 2013.

Yücel, Ebubekir S., *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, Buruciye Yay., Sivas 2008.